

Λευτέρης Κανζίνος

ΑΘΗΝΑ

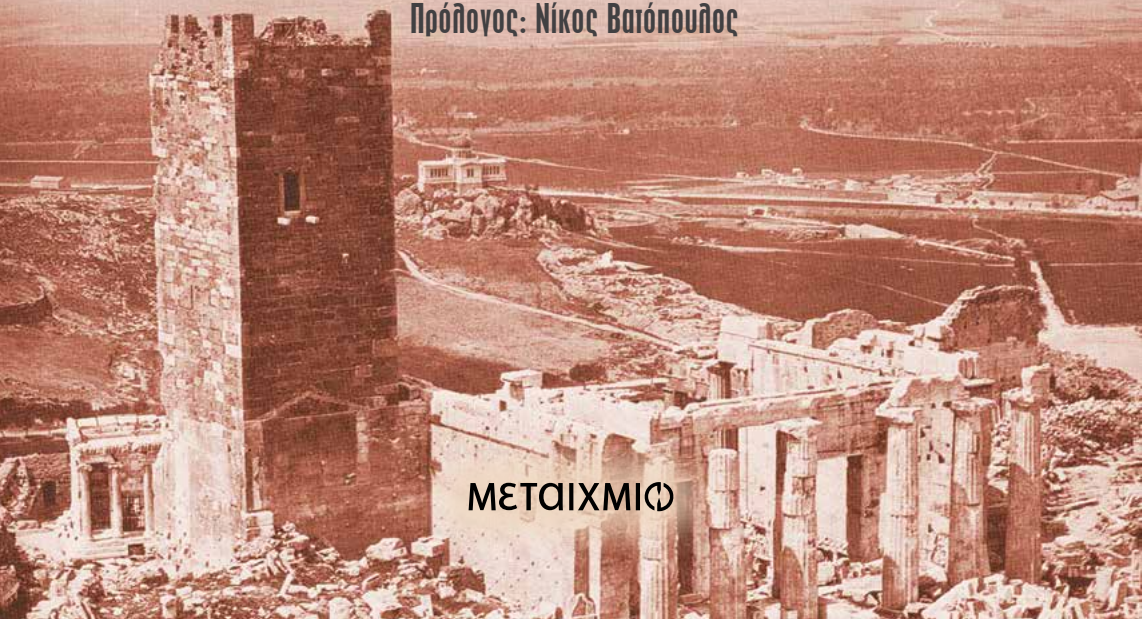
1204

1456

ΤΑ ΑΓΝΩΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Πρόλογος: Νίκος Βατόπουλος

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Νίκου Βατόπουλου:

<i>Προσεγγίσεις στην ιδέα της Αθήνας</i>	7
Προλογικό σημείωμα	13
Εισαγωγή	19

1

<i>Από τη μυθική εποχή έως τη Φραγκοκρατία</i>	23
α. Μύθοι και προϊστορία	25
β. Οι πρώτοι ιστορικοί χρόνοι	26
γ. Ο «χρυσός αιώνας»	28
δ. Ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδος	30
ε. Η περίοδος της ύστερης αρχαιότητας έως τη Φραγκοκρατία	33

2

<i>Υπό την κυριαρχία των Γάλλων (1205-1311)</i>	49
α. Ο οίκος των ντε λα Ροζ	51
β. Ο οίκος της Βριέννης	75
γ. Η κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική κατάσταση του Δουκάτου των Αθηνών τον 13ο αιώνα	83

3

<i>Υπό την κυριαρχία των Καταλών και των Βασιλέων της Σικελίας και της Αραγωνίας (1311-1387)</i>	93
α. Η Καταλανική Εταιρεία στην Αθήνα	95
β. Η Εταιρεία των Ναβαρραίων στο Δουκάτο των Αθηνών	134
γ. Το Δουκάτο των Αθηνών στο Στέμμα της Αραγωνίας	139
δ. Οικονομική και πολιτισμική στασιμότητα στο Δουκάτο	153

4

Οι Φλωρεντινοί Ατζαϊώλι (1388-1456)	159
α. Ο ιδρυτής της δυναστείας Ατζαϊώλι	161
β. Ο Νέριο Α΄	166
γ. Ο Αντώνιος Α΄	187
δ. Τα αδέρφια Νέριο Β΄ και Αντώνιος Β΄	200
ε. Η άλωση των Αθηνών	211

5

Οι Αθηναίοι και τα κλασικά μνημεία	225
α. Ο αθηναϊκός πληθυσμός επί των ημερών των Ατζαϊώλι	227
β. Τα μνημεία της πόλης	231
γ. Η πνευματική ανάπτυξη στην Αθήνα κατά τη Φραγκοκρατία	243
δ. Η Αθήνα του 17ου-18ου αιώνα μέσα από τις αναφορές των Ευρωπαίων περιηγητών	245
ε. Η προσωρινή επάνοδος των Ενετών στην Αθήνα	249
στ. «Ο κόσμος δεν θα μπορέσει να κτίσει ξανά ένα τέτοιο αριστούργημα»	253
ζ. Λαογραφία	265
η. Σπουδαίες αθηναϊκές προσωπικότητες	282
Επίλογος	287
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	293

Προσεγγίσεις στην ιδέα της Αθήνας

Κάθε φορά που σηκώνω το βλέμμα να ατενίσω την Ακρόπολη, αναλογίζομαι έναν διαβάτη στην Αθήνα το 320 μ.Χ., το 967 μ.Χ., το 1208 ή το 1511. Είναι η εμμονή για την ερμηνεία του βλέμματος. Παρομοίως σκέφτομαι τους Αθηναίους που ήταν μάρτυρες τον 19ο αιώνα της καθάρσεως του Φράγκικου Πύργου από τον Ιερό Βράχο και βίωσαν μια τόσο δραστική μεταβολή στο τοπίο και στην πρόσληψη της Ακρόπολης. Το σκότος όσον αφορά τη γνώση μας για την Αθήνα τους περασμένους αιώνες είναι πυκνό και δεν περιορίζεται μόνο στα μνημεία, στα τεκμήρια, στα ίχνη αλλά στην κατανόηση της ίδιας της ιδέας της πόλης.

Η ιδέα της Αθήνας, όπως τη γέννησε το νέο ελληνικό κράτος, ιδρύθηκε πάνω σε μια καθαρή πλάκα. Εν μέρει, ίσως... Είναι, όμως, σαφές πως ο όποιος ενθουσιασμός για «τας νέας Αθήνας» έπρεπε να πηγάζει από τον μύθο της άσπης, περιφερειακής κωμόπολης. Ενός ημιστικού συμφύρματος, δίκην μεγαλοχωρίου, που επί σειρά αιώνων –τουλάχιστον από το κλείσιμο της Ακαδημίας Πλάτωνος, της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, το 529 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό ως το 1830 και το Πρωτόκολλο του Λονδίνου– ήταν μια οικιστική υποσημείωση, με «στέμμα» την Ακρόπολη. Με εξαίρεση ορισμένους βυζαντινούς ναϊσκους μικρής κλίμακας, που, ως εκ θαύματος, διασώθηκαν, αυτή η συστάδα οικιών σε εκείνον τον αρχαίο τόπο δεν είχε και πολλά να καταθέσει στη μακραίωνη περιδίνσή της μέσα στα μισοφωτισμένα λαγούμια του χρόνου. Αυτή ήταν μία (πθική) παράμετρος της ιδρυτικής συνθήκης των νέων Αθηνών.

Αυτή η παραδοχή της ασημαντότητας της Αθήνας, η απαξίωση της πόλεως των Αθηνών σε όλη τη μακρά ιστορική περίοδο που αντιστοιχεί στον δυτικό Μεσαίωνα και πέραν αυτού ήταν, ίσως, μία ανάγκη, ιδεολογική· μία απαραίτητη συνθήκη για τη γέννηση της νέας αθηναϊκής

μυθολογίας στη δεκαετία του 1830. Ωστόσο, όσο και αν σήμερα μοιάζει μία υπόθεση που χρήζει βαθύτερης σκέψης και πολλαπλών ερμηνευτικών εργαλείων, είναι αλήθεια πως η εντύπωση ότι η Αθήνα ήταν ένα ασήμαντο λασποχώρι για παραπάνω από χίλια χρόνια έχει επικρατήσει ως κοινή παραδοχή.

Η καλλιέργεια μιας πνευματικής περιέργειας για τη ζωή στην Αθήνα στη διάρκεια του Μεσαίωνα θα μπορούσε να είναι ένα ενδιαφέρον πείραμα για τα επόμενα χρόνια. Η άγνοια για τη μορφή της πόλης για τους πολλούς αιώνες πριν από την Ελληνική Επανάσταση είναι μια μαύρη τρύπα στο εθνικό υποσυνείδητο. Μια πρόχειρη δημοσκόπηση με θέμα τη ζωή στην Αθήνα το 1200, το 1300 ή το 1500 θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και θα αποκάλυπτε την κόπωση του μοντέλου εθνικής αυτοσυνειδησίας που καλλιεργήθηκε σταδιακά από τα τέλη του 18ου αιώνα ως τα πρόσφατα χρόνια.

Στις πρώτες φωτογραφικές απεικονίσεις της Αθήνας, ο Φράγκικος Πύργος στην Ακρόπολη συμβολίζει ένα από τα μεγάλα θέματα του αστικού πολιτισμού. Η καθαρότητα την οποία επέλεξε ο 19ος αιώνας, με την καθαίρεση του Πύργου το 1874, εξαφανίζοντας μεσαιωνικά κατάλοιπα, ίσως βρισκόταν σε αντίθεση με μεταγενέστερες προσεγγίσεις που έκλιναν περισσότερο στην αποδοχή μιας πόλης-παλίμψηστο. Τα πρόσφατα χρόνια, αποφασίστηκε η διατήρηση του παλαιού Μουσείου Ακροπόλεως, πάνω στον Ιερό Βράχο. Και αν βεβαίως ο Φράγκικος Πύργος δέποζε ηγεμονικά και σφράγιζε την πρόσληψη όλης της Ακρόπολης, αυτό δεν σημαίνει ότι τουλάχιστον η μνήμη του δεν θα μπορούσε να συντηρηθεί.

Πολλοί σύγχρονοι Αθηναίοι δεν γνωρίζουν καν την ύπαρξή του. Ωστόσο, η καθαρότητα του αθηναϊκού τοπίου από τα ίχνη του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης (σε αντιστοιχία με τη διαίρεση του χρόνου σύμφωνα με τον δυτικό κανόνα) είναι μία κανονικότητα συνυφασμένη με την ίδια την ιδέα των Νέων Αθηνών (μετά το 1830). Ακόμα και το ορθόδοξο βυζαντινό παρελθόν είχε σημαντικές απώλειες ως προς τα αρχιτεκτονικά ίχνη του στην Αθήνα του 19ου (και 20ού αιώνα, αν συμπεριλάβει κανείς την απαλλοτρίωση της συνοικίας της Βλασσαρούς). Είναι σαφές πως η Αθήνα δεν ήταν κέντρο στην Ευρώπη του Μεσαίω-

να, από γεωπολιτικής και αρχιτεκτονικής πλευράς, όπως και να το δει κανείς, με αφειρητά την Καθολική Δύση ή την Ορθόδοξη Ανατολή. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι δεν γνώρισε χρόνους σχετικής ακμής ή ότι δεν βρισκόταν στο γενικότερο σχέδιο επέκτασης της φραγκικής κυριαρχίας ανατολικά της Ιταλίας. Η προσέγγιση της μεσαιωνικής Αθήνας με περισσότερα αναλυτικά εργαλεία και μέσα από ένα ευρύτερο γεωπολιτικό φίλτρο θα ενέτασσε την πόλη σε ένα ευρωπαϊκό σύστημα κινητικότητας που θα ανανέωνε το γενικό ενδιαφέρον για τους «σκοτεινούς χρόνους».

Η νεωτερικότητα του 19ου αιώνα καλλιέργησε μέσα από τον κλασικό κανόνα την αντίληψη για τον δεισιδαιμονικό και καθυστερημένο Μεσαίωνα, αν και η τεχνολογία των καθεδρικών ναών ή η ίδρυση των πρώτων πανεπιστημίων δεν θα μπορούσαν να χωρέσουν σε μια τόσο χονδροειδή γενίκευση. Μελετώντας την ανάπτυξη της νεότερης Αθήνας του 19ου αιώνα, της πόλης που γεννήθηκε ως ένα πείραμα του ευρωπαϊκού ιδεαλισμού, διαπιστώνει κανείς την εικονογραφική και αισθητική πρωτοκαθεδρία του Κλασικισμού έναντι του Ρομαντισμού – παρότι και η ίδια η ιδέα της Αθήνας ενέχει στοιχεία Ρομαντισμού, ως προς την έλξη από το απώτατο παρελθόν και τη σύνθεση γεωπολιτικής και ιδεολογίας.

Η Αθήνα (και η Παλαιά Ελλάδα) στηρίχτηκε στο κατασκεύασμα της Μεγάλης Ιδέας, από το 1830 ως το 1922, γεγονός που είχε σημαντική επίδραση και στην πρόσληψη του ιστορικού παρελθόντος, στη διαχείριση των μνημείων και στη διάχυση μιας ενοποιητικής αισθητικής γλώσσας. Η Μεγάλη Ιδέα ζητούσε αρχιτεκτονικό και ιδεολογικό συμβολισμό μέσα από την παλινόρθωση του αρχαιοελληνικού (και ευρύτερα «ελληνικού») ιδεώδους ως προτύπου, σε μία πλατιά, λαϊκή βάση. Οι σύνθετες ερμηνείες της Φραγκοκρατίας, του Βυζαντίου και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν είχαν ούτε θέση αλλά ούτε και πεδίο διάδοσης. Το παράδοξο είναι ότι η Μεγάλη Ιδέα επιβίωσε ως τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα (τυπικά ως τη Μικρασιατική Καταστροφή) αλλά η ίδια η φύση της ήταν πλατύτερη από τη στενή ερμηνεία της. Η ανασύσταση της «Ελληνικής Αυτοκρατορίας» προϋπέθετε την ένταξη του ελληνικού Μεσαίωνα όπως την υπονοούσαν ο συμβολισμός της

Κωνσταντινούπολης και ο εθνικισμός του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Σε αυτό, όμως, το ιδεολογικό οικοδόμημα βασικό δομικό υλικό ήταν η εθνική καθαρότητα. Το εξελληνισμένο Βυζάντιο ήταν ιδρυτική βάση, που εξ ορισμού απέκλειε τόσο την περίοδο της Φραγκοκρατίας όσο και τη σχέση της Κωνσταντινούπολης με τη Βενετία και τη Γένοβα. Πολύ περισσότερο, εξαιρούσε προσεγγίσεις πέρα από μια μονοσήμαντη ανάγνωση της οθωμανικής περιόδου ως ανθελληνικές.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, που γεννούσε το πνεύμα της εποχής αλλά και η αμχανία της πληθυσμιακής σύνθεσης στα Βαλκάνια, οι ερμηνείες στον αθηναϊκό Μεσαίωνα ήταν στατικές και επιλεκτικές. Η Φραγκοκρατία παρέμεινε μια μισοφωτισμένη περίοδος, με αρνητικούς συνειρμούς και σταθερά αποκομμένη από την ανάγνωση της εθνικής ιστορίας. Η αυτοσυνειδησία της πόλεως των Αθηνών δεν περιλάμβανε τη φράγκικη περίοδο, ούτε καν τη βυζαντινή ή την οθωμανική, παρότι η τελευταία ήταν ιστορικά νωπή και είχε αφήσει πολλά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίον ο 19ος αιώνας επιχειρήσε διεθνώς, και μέσα από το κίνημα του Ρομαντισμού, να επανασυνδεθεί επιλεκτικά με τον Μεσαίωνα και να επαναπροσεγγίσει βαθιά κοιτάσματα συλλογικής μνήμης και ενός νέου ήθους. Πώς στέκει η Αθήνα απέναντι σε αυτήν την τάση;

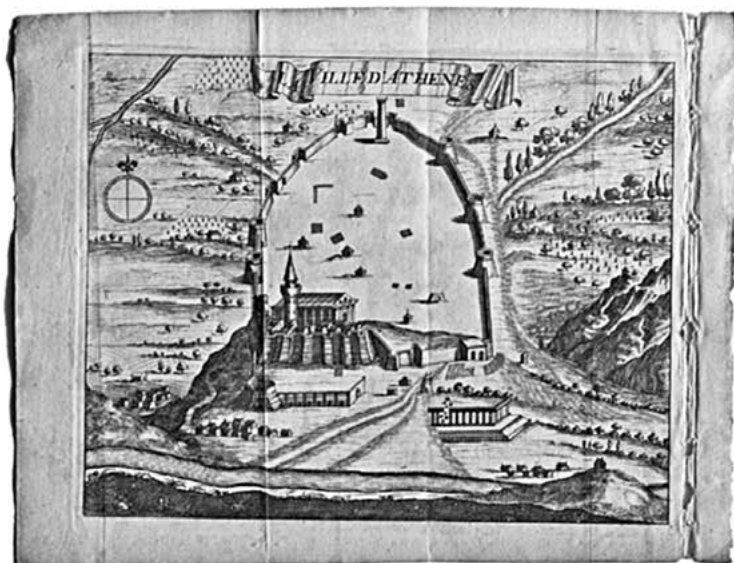
Στην προθήκη της νεοκλασικής πόλης του 19ου αιώνα, η αναβίωση των μεσαιωνικών ρυθμών, που στην περίπτωση της Αθήνας θα αντιστοιχούσε με ένα νεο-βυζαντινό υβρίδιο, είχε περιορισμένη, αν όχι μηδαμινή, διάδοση. Με την εξαίρεση του Οφθαλμιατρείου στην οδό Πανεπιστημίου –το μόνο κτίριο δημόσιας αρχιτεκτονικής που πειραματίστηκε με τον νεο-μεσαιωνισμό (σε μια εποχή που ακόμα και οι ναοί ακολουθούσαν στην πλειονότητά τους τον κλασικισμό)– η Αθήνα εξόρισε συνειδητά τη σύνδεσή της, έστω και σε επίπεδο συμβολισμού, με τη μακρά περίοδο που όριζαν οι αιώνες από τον 6ο ως τον 18ο. Η ένταξη του Μεσαίωνα, έστω και σε επίπεδο εικονογραφίας (μέσα από τις κοιλότητες που γεννούσε ο Ρομαντισμός), συναντούσε στην Αθήνα δυσκολίες, σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως η Βρετανία (με τη γέννηση του νεο-γοθικού κινήματος αλλά και των Προραφανιτών στη ζωγραφική), η Γερμανία (με την αναβίωση των μεσαιωνικών θρύλων

μέσα από τα παραμύθια των Γκριμ και της ρομαντικής ποίησης) αλλά και η Γαλλία (όπου επιλεκτικά, μεσαιωνικά μνημεία όπως η Παναγία των Παρισίων αποκαταστάθηκαν και εξοπλίστηκαν ως φορείς εθνικής ενότητας).

Στην Ελλάδα, με μικρές και σποραδικές εξαιρέσεις, ο 19ος αιώνας, που έθρεψε τη νεότερη ανάγνωση του αστικού περιβάλλοντος, κρατήθηκε «καθαρός» ως επί το πλείστον. Έπρεπε να έρθει η δεκαετία του 1920 με την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και το πνεύμα της εξερεύνησης της λαϊκής παράδοσης από φωτισμένους αστούς, για να καλλιεργηθεί μια πιο επεξεργασμένη και υποψιασμένη ματιά στον ελληνικό Μεσαίωνα, με ό,τι αυτό μπορούσε να σημαίνει, και κατ' επέκταση στον πολιτισμό που βιώνόταν ακόμη ζωντανός στον αντίποδα της λόγιας παράδοσης. Ακόμα και η «Πριγκιπέσσα Ιζαμπώ» του Άγγελου Τερζάκη, που άρχισε να δημοσιεύεται το 1937, ήταν μια επιτυχημένη αλλά χρονικά καθυστερημένη ένταξη των ελληνικών μεσαιωνικών χρόνων στη λαϊκή συνείδηση.

Όλα έχουν τον χρόνο τους και τις ερμηνείες τους, που κάθε άλλο παρά μονοδιάστατες είναι. Το ερευνητικό έργο του Λευτέρη Κανιζίνου έρχεται να οργανώσει εκ νέου το βλέμμα μας πάνω στα φράγκικα χρόνια της Αθήνας. Να ορίσει νέο πεδίο θέασης προς την πόλη και να ενθαρρύνει βαθύτερες τομές και τολμηρότερες αναγνώσεις. Το ερευνητικό αυτό εγχείρημα ευεργετεί την ίδια την ιδέα της διαχρονικής Αθήνας και απαντά σε ένα ευρύτερο, σύγχρονο αίτημα για μια πιο σύνθετη, και περισσότερο διεσταλμένη, κατανόηση της πόλης. Η Αθήνα δίνει διαρκώς...

ΝΙΚΟΣ ΒΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

Άποψη των Αθηνών
(χαλκογραφία, Vincenzo Maria Coronelli, Βενετία, 1686)

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η Αθήνα κατοικείται αδιαλείπτως για περισσότερο από έξι χιλιάδες χρόνια και είναι μία από τις σημαντικότερες πόλεις του αρχαίου κόσμου. Δίχως διάθεση προγονολατρίας ή προγονοπληξίας, η διαπίστωση αυτή εδράζεται στο γεγονός ότι στην αττική γη καινοτόμησαν οι θεμελιωτές της γνώσης του επιστητού, με αποτέλεσμα η παρακαταθήκη τους να καταστεί το έναυσμα για την εξέλιξη του ευρωπαϊκού (και όχι μόνο) πολιτισμού. Συνεπώς, όταν κάποιος αναφέρεται στην κλασική παιδεία και τον κλασικό πολιτισμό εν γένει, αυτομάτως εννοείται το μεγαλείο της αρχαίας Αθήνας.

Όλα τα παραπάνω είναι λίγο πολύ γνωστά στους περισσότερους. Η ναυμαχία της Σαλαμίνας, ο Παρθενώνας, ο Σωκράτης κ.λπ. ανήκουν μεν στο λαμπρό αρχαίο παρελθόν αλλά το ιστορικό τους πλαίσιο είναι (ευτυχώς) εν πολλοίς οικείο. Παρομοίως, ο βυζαντινός μυστικισμός με τη χριστιανική φιλοσοφία βιώνεται σχεδόν καθημερινώς από τους σύγχρονους Έλληνες, αφού η παράδοση αυτή έχει επιβιώσει σχεδόν αναλλοίωτη έως σήμερα. Αρκεί μια περιήγηση στις παλαιές γειτονιές των Αθηνών, όπου οι βυζαντινοί ναοί αποπνέουν μια απόκοσμη και ταυτοχρόνως νοσταλγική αίσθηση. Αντιστοίχως, για τα χρόνια της Εθνικής Παλιγγενεσίας, με τις ηρωικές μάχες του Καραϊσκάκη και άλλων αγωνιστών, έως τα νεότερα, με τις προσπάθειες των Ελλήνων για την καθιέρωση της Συνταγματικής Δημοκρατίας, καθώς και για τα σκοτεινά χρόνια της κατοχικής και της εμφυλιακής Αθήνας έχουν γραφτεί χιλιάδες σελίδες επιστημονικών ερευνών. Τέλος, σχετικά όψιμα, το ενδιαφέρον μιας μερίδας της επιστημονικής κοινότητας άρχισε να στρέφεται αρκούντως διεξοδικά προς την περίοδο της Οθωμανοκρατίας με τη δημιουργία λαογραφικών μουσείων και την εκπόνηση σχετικών διατριβών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, σχεδόν όλες οι χρο-

νικές περιόδους της μακραίωνης ιστορίας των Αθηνών έχουν μεθοδικά ερευνηθεί και σχολιαστεί. Η διαπίστωση αυτή, βέβαια, δεν θεωρεί περιττή την όποια νέα επιστημονική έρευνα σχετίζεται με την ελληνική πρωτεύουσα.

Ωστόσο, μία ιστορική εποχή έχει παραμείνει στην αφάνεια και πολλοί γνωρίζουν ελάχιστα γι' αυτή. Πρόκειται για την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Αθήνα (1205-1456). Λιγστοί ιστορικοί του 19ου αιώνα, μετρημένοι κυριολεκτικά στα δάκτυλα του ενός χεριού, και ακόμα λιγότεροι συνάδελφοί τους του 20ού αιώνα επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους σε αυτήν την περίοδο σε τούτον τον τόπο. Ο βασικότερος, ίσως, λόγος γι' αυτήν τη μη επιλογή ήταν ότι το πλήθος των αρχαίων και των βυζαντινών ευρημάτων μονοπώλησε το επιστημονικό ενδιαφέρον όσων ασχολήθηκαν με την Αθήνα. Αντιθέτως, οι ιστορικές πηγές και τα αρχαιολογικά τεκμήρια αυτής της περιόδου είναι σαφώς λιγότερα. Επιπροσθέτως, μεταξύ του 13ου και του 15ου αιώνα, συντελέστηκαν γεγονότα που άλλαξαν τον ρου της παγκόσμιας ιστορίας και κέντρισαν το ενδιαφέρον των επιστημόνων μακριά από την Αθήνα. Μεταξύ των σημαντικότερων εξ αυτών ήταν οι δύο αλώσεις της Κωνσταντινούπολης (από τους Λατίνους το 1204 και τους Οθωμανούς το 1453), η εδραίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η ανακάλυψη της αμερικανικής ηπείρου (1492), η εφεύρεση της τυπογραφίας (1455) και φυσικά οι Σταυροφορίες.

Σε ό,τι αφορά τις διαχρονικές συνέπειες των τελευταίων, δεν θα πρέπει να λησμονηθεί ότι οι σύγχρονοι εξτρεμιστές ισλαμιστές εξακολουθούν να αποκαλούν τους Δυτικούς ως «μισητούς Σταυροφόρους», μην ξεχνώντας τους ποταμούς αίματος που προκλήθηκαν με αφορμή την υπεράσπιση των θρησκευτικών δικαιωμάτων. Μία απόρροια του παραπάνω Ιερού Πολέμου, που ξεκίνησε με το αφήγημα της απελευθέρωσης των Αγίων Τόπων από τους αλλόπιστους, υπήρξε και η ίδρυση του Δουκάτου των Αθηνών.

Το 2008, κατά τη διάρκεια μίας έρευνάς μου για τη διαχρονική καταστροφή του Παρθενώνα, έπεσαν στα χέρια μου ορισμένες φωτογραφίες με τον περίφημο Φράγκικο Πύργο στα Προπύλαια της Ακρόπολης, ο οποίος έστεκε αγέρωχος στη θέση του έως τα τέλη του 19ου

αιώνα. Το ακόμα πιο ενδιαφέρον ήταν η εύρεση πληροφοριών για έναν αντίστοιχο πύργο στην ανατολική πλευρά της Ακρόπολης, ο οποίος γκρεμίστηκε πολύ νωρίτερα, δίχως όμως να σώζεται κάποιο φωτογραφικό τεκμήριό του. Την ίδια χρονική περίοδο, επισκέφθηκα τη Μονή Δαφνίου, όπου με έκπληξη αντίκρισα τη μνημειώδη γοτθική είσοδο του μοναστηριού, καθώς και μαρμάρινες σαρκοφάγους ιπποτών, τοποθετημένες στον εσωτερικό αύλειο χώρο της Μονής. Όλα τούτα, αν και ήταν ελάχιστα δείγματα, μου προξένησαν το ενδιαφέρον, γιατί μαρτυρούσαν μία ιστορική περίοδο καθόλου γνωστή και προβεβλημένη στο ευρύ κοινό. Επρόκειτο για τα τελευταία λείψανα μίας εποχής για την οποία δεν γίνεται καμία αναφορά στα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και δεν υπάρχει κάποια σχετική βιβλιογραφική πηγή.

Ψάχνοντας, λοιπόν, να βρω πληροφορίες για την προέλευση αυτών των μη βυζαντινών αλλά ούτε και αρχαιοελληνικών μνημείων, δεν κατάφερα να εντοπίσω κανένα βιβλίο που να αναφέρεται διεξοδικά και αποκλειστικά στην Αθήνα και τους Λατίνους άρχοντές της. Μία επιγραμματική αναφορά εντόπισα στο τρίτομο έργο του διακεκριμένου Άγγλου βυζαντινολόγου Στήβεν Ράνσιμαν, ο οποίος περιορίστηκε μόνον σε λίγες αράδες σε ό,τι αφορά την παρουσία των Σταυροφόρων στην Αθήνα (πρωτότυπη έκδοση 1951-54 και ελληνική το 2006). Ο επόμενος βιβλιογραφικός σταθμός μου ήταν το επίσης τρίτομο έργο του Γερμανού ιστορικού Φερδινάνδου Γρηγορόβιου, ο οποίος συνέγραψε την ιστορία της πόλης των Αθηνών με τον β' τόμο του αφιερωμένο στο Δουκάτο των Αθηνών. Το πρωτότυπο έργο κυκλοφόρησε το 1889 και η πρώτη μεταφρασμένη στην ελληνική έκδοσή του δημοσιεύτηκε το 1904. Όπως γίνεται αντιληπτό, πέρασαν περισσότερα από 130 χρόνια και μέχρι τούδε κανένα επιστημονικό εγχειρίδιο δεν εκδόθηκε με κεντρικό θέμα την Αθήνα της εποχής της Φραγκοκρατίας με το οποίο να προάγεται η επιστημονική γνώση επί του εν λόγω θέματος.

Συνεπώς, το παρόν πόνημα φιλοδοξεί να καλύψει αυτό ακριβώς το βιβλιογραφικό κενό, αποσκοπώντας στην πρόκτηση της ολοκληρωμένης γνώσης για την ιστορία της ελληνικής πρωτεύουσας. Τα τελευταία 130 χρόνια, η αρχαιολογική σκαπάνη έχει φέρει στο φως αμύθητους πολιτισμικούς θησαυρούς και οι εξειδικευμένοι τεχνίτες έχουν αναστη-

λώσει (μερικώς ή συνολικώς) βυζαντινά και αρχαία μνημεία. Ωστόσο, ό,τι έχει να κάνει με την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Αθήνα έχει εξαλειφθεί, αφού πρώτα (και ευτυχώς) αποτυπώθηκε στις αρχαιολογικές έρευνες, τουλάχιστον από το β' μισό του 20ού αιώνα και έπειτα. Επιπλέον, από την εποχή του Γρηγορόβιου και μετά, νέες ιστορικές πηγές ήλθαν στο φως, οι οποίες όμως ποτέ δεν δημοσιεύτηκαν συγκεκριμένα και δεν αναλύθηκαν διεξοδικά.

Η αποκάλυψη αυτών των Σκοτεινών Αιώνων για την Αθήνα, όπως άλλωστε χαρακτηρίζεται ολόκληρος ο Μεσαίωνας για την Ευρώπη, απαιτούσε το ξετύλιγμα του κουβαριού από την αρχή. Έτσι, η πρώτη εξειδικευμένη επαφή με αυτόν τον τόσο ενδιαφέροντα «χαμένο κόσμο» ήλθε με τη μελέτη των σχετικών χρονικών της εποχής, όπως είναι τα *Σωζόμενα* του Μιχαήλ Ακομινάτου, το *Χρονικόν* του Καταλανού Ραμόν Μουντανέ, το *Χρονικόν του Μορέως* Ανωνύμου κ.ά. Τα παραπάνω αποτελούν μία σπουδαία ιστορική βάση, αλλά συνάμα βρίθουν από ανακρίβειες, υπερβολές και μεροληπτικές αφηγήσεις. Γι' αυτόν τον λόγο, θεωρήθηκε επιβεβλημένη η εξακρίβωση, καθώς και ο εμπλουτισμός των πληροφοριών με τα σχετικά έγγραφα, τα οποία φυλάσσονται σε διάφορες ιστορικές Βιβλιοθήκες της Ευρώπης. Ενδεικτικά, αναφέρονται ορισμένα χειρόγραφα: για τη σχέση μεταξύ της Αγίας Έδρας με τους Βουργουνδούς Δούκες των Αθηνών (π.χ. Αρχαία του Βατικανού, *Innocentii III*, an. XIII-XV, Vol. 8, fol. 7-27, epist. 17-110)· την ανάμειξη των Αραγωνίων Βασιλέων στα του αθηναϊκού Δουκάτου (π.χ. Δημόσιο Αρχείο της Σικελίας, *Codice diplomatico di Federico III di Aragona re di Sicilia 1355-1377*)· τις διενέξεις μεταξύ των Φράγκων της Απτικής και των Ενετών της Εύβοιας (π.χ. Δημόσιο Αρχείο της Βενετίας, *Commemoriali VI*, v. 103a, *Predelli*, libro VII, n. 433 allegato)· τη δράση των Φλωρεντινών τραπεζιτών (π.χ. Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη, *Magnifico ed egregio caualiere messer Donato Acciaiuoli domino suo in Firenze, Scripta in Vinegia di XXX di Iuglio 1394 per*)· την αλληλογραφία των Δουκών των Αθηνών (π.χ. Δημόσιο Αρχείο Μιλάνου, *Potenze estere*, Principi et Excmo Domino D. Francisco ortie Vicecomiti Duci Mediolani Papie Anglerieque Comiti ac Cremone Domino, 1460) κ.ά. Εκ των ανωτέρω, αποκαλύφθηκε ένας «νέος κόσμος», γεμάτος ίντριγκες, παρασκηνιακή δράση, δολοπλοκίες,

παράνομους έρωτες και φιλόδοξους άνδρες που δεν δίστασαν να κάνουν το παν για την εξουσία. Συνήθως, τέτοιες ιστορίες αφηγούνται ευφάνταστοι σεναριογράφοι επιτυχημένων κινηματογραφικών παραγωγών, αλλά εν προκειμένω αφορούν υπαρκτά πρόσωπα που έζησαν στην Αθήνα και διεκδίκησαν τον θρόνο της πόλης.

Η αξία των παραπάνω πρωτογενών πηγών είναι αναμφισβήτητα μεγάλη, ωστόσο η μη εξακριβωσή τους με αρχαιολογικά τεκμήρια ή η μη διασταύρωσή τους με πρόσφατες μελέτες δημιουργεί ιστορικά κενά και αμφίβολα συμπεράσματα. Έτσι, λοιπόν, κατά το β' μισό του 20ού αιώνα και ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες του έλαβαν χώρα διάφορα συμπόσια και συνέδρια, καθώς διενεργήθηκαν έρευνες με θεματολογία όχι τη Φραγκοκρατία στην Αθήνα, αλλά με έμμεσες αναφορές σε αυτήν. Ενδεικτικά, αναφέρεται η μελέτη της ακαδημαϊκού Αγγελικής Λαΐου (1941-2008) με το υπό τον τίτλο έργο της *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328* (Harvard University Press, 1972), η οποία έθιξε, μεταξύ άλλων, την εγκυρότητα ή μη των μεσαιωνικών Χρονικών. Επίσης, αρκετοί βυζαντινολόγοι και αρχαιολόγοι των αρχών του 20ού αιώνα έριζαν για πολεοδομικά και οικοδομικά θέματα της μεσαιωνικής και της μεταβυζαντινής Αθήνας, ώσπου τα περισσότερα εξ αυτών διευθετήθηκαν με τα νέα αρχαιολογικά πορίσματα, όπως δημοσιεύτηκαν σε σχετικά έντυπα (π.χ. *Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, αρ. 14, 1987-88, περίοδος Δ', *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικής και Εραλδικής Επιστήμης*, 1992 κ.ά.).

Η αγάπη του γράφοντος για την Αθήνα ως γνήσιου τέκνου αυτής και η προτίμησή του για την ανάδειξη λιγότερο δημοφιλών πτυχών της Ιστορίας είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή της παρούσας μελέτης. Σε προσωπικό επίπεδο, η έναρξή της συνέπεσε με μία τραγική οικογενειακή περιπέτεια και επιστημονικά έληξε σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα. Κλείνοντας, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον λόγιο, εκδότη, συνεργάτη και φίλο κ. Διονύσιο Μουσμότη, ο οποίος με τις πράξεις και τα λόγια του με ενθάρρυνε στην ολοκλήρωση του εν λόγω έργου. Παρομοίως, τα ίδια συναισθήματα τρέφω και για τον επικεφαλής του εκδοτικού οίκου Μεταίχιμο κ. Επαμεινώνδα Παπαγεωργίου μαζί με την αρμόδια συνεργάτιδά του κα Ειρήνη

Χριστοπούλου, που «υιοθέτησαν» τρόπον τινά τούτο το πόνημα και υλοποίησαν την έκδοσή του. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε δύο ακόμα επιστήμονες· στον νομικό διεθνολόγο κ. Ιωάννη Παπαφλωράτο, ο οποίος, αν και δεν έχει καμία άμεση σχέση με τη συγγραφή του παρόντος, υπήρξε ο άνθρωπος που με καθοδήγησε στα πρώτα μου «βήματα» ως ερευνητή της Ιστορίας, καθώς και στον ιστορικό-αρχαιολόγο κ. Αθανάσιο Αργύρη, ο οποίος με την αντικειμενική και καθάρια ματιά του με συμβουλεύει όλα αυτά τα χρόνια της συγγραφής.

Λ. Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επειδή η κάθε χρονική περίοδος είναι η συνέχεια της προηγούμενης, η κατά το δυνατόν πλήρης και ορθή γνώση της μεσαιωνικής ιστορίας της Αθήνας προϋποθέτει τη συνοπτική περιγραφή των σπουδαιότερων γεγονότων του παρελθόντος. Στο πρώτο κεφάλαιο, λοιπόν, του παρόντος βιβλίου, γίνεται μία σύντομη ανασκόπηση από τους προϊστορικούς χρόνους έως την άλωση των Αθηνών από τους Σταυροφόρους. Αναλυτικότερα, αναφέρονται οι πρώτοι μυθικοί βασιλείς, στους οποίους αποδίδεται η ίδρυση της πόλης, και η σταδιακή εξέλιξη του άστεως, καθώς περιγράφονται τα γεγονότα ορόσημα των πρώτων ιστορικών χρόνων, καταλήγοντας στο μεγαλείο της κλασικής εποχής. Ακολουθώντας, εξιστορείται η πορεία της Αθήνας από τους ελληνιστικούς χρόνους έως την τελευταία πολιτισμική αναλαμπή της ύστερης αρχαιότητας και ο σταδιακός εκχριστιανισμός της πόλης. Σημείο δε αναφοράς για την πολιτισμική και την οικονομική παρακμή της πόλης ήταν οι επιδρομές στην Αττική διαφόρων φυλών από τη βόρεια Ευρώπη και αργότερα η διεφθαρμένη κεντρική εξουσία των Βυζαντινών. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι σπουδαιότερες ιστορικές και λόγιες προσωπικότητες με καταγωγή από τη μεσαιωνική Αθήνα, καθώς παράλληλα γίνεται μνεία στην εξέλιξη της πόλης μέσω της πολεοδομικής δραστηριότητας, καταλήγοντας με τα σχόλια διαφόρων ξένων και κυρίως αλλόθρησκων λογίων για τη σπουδαιότητα της «πόλης-μπτέρας της φιλοσοφίας». Μάλιστα, χάριν αυτών η φήμη της έφθασε από την Ισλανδία μέχρι τον Καύκασο και τον Ευφράτη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, περιγράφεται η βίαιη εγκατάσταση των Σταυροφόρων στην Αθήνα, αφού πρώτα εκείνοι κυριεύσαν την Κωνσταντινούπολη και μοίρασαν επί χάρτου τα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στην ενότητα αυτή, αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο οι πρώτοι

Φράγκοι κυβέρνησαν την επαρχία της Αθήνας, ενώ στη συνέχεια, παρατίθενται οι εσωτερικές έριδες μεταξύ των νέων κατακτητών, καθώς και ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην Αγία Έδρα, τον βασιλέα της Αραγωνίας και τον Γάλλο βασιλέα της Νεαπόλεως, οι οποίοι προσπάθησαν να αποκτήσουν τον έλεγχο της Αττικής αλλά και ολόκληρης της Ρωμανίας. Ακολουθώντας, εξιστορείται ο τρόπος με τον οποίο η Αθήνα αναδείχθηκε σε Δουκάτο, καθώς και οι κοινωνικο-πολιτικές ζυμώσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα στα όμορα φράγκικα κρατίδια της Ρωμανίας (Επάνησα, Εύβοια, Ήπειρο, Κυκλάδες και Πελοπόννησο). Στις επόμενες τέσσερις ενότητες, παρουσιάζεται ο πολιτικός βίος των ισάριθμων Δουκών των Αθηνών από την ίδια δυναστεία, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις σε όλον τον ελλαδικό χώρο. Μπχανορραφίες, δολοπλοκίες, ανιέρεις συμμαχίες, προδοσίες και φιλοδοξίες απαρτίζουν το σκηνικό εκείνης της χρονικής περιόδου, έχοντας ολέθριες συνέπειες τόσο επί των ίδιων των κυβερνώντων, όσο και επί του απλού αθηναϊκού λαού, όπως περιγράφεται στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, περιλαμβάνεται η σταδιακή εδραίωση των Καταλανών μισθοφόρων στην εξουσία του Δουκάτου, οι οποίοι καταδυνάστευσαν τον αθηναϊκό λαό και ισοπέδωσαν μεγάλα τμήματα της πόλης, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους αυτοί παρέδωσαν εμμέσως την εξουσία τους στον βασιλέα της Σικελίας αλλά ουσιαστικώς στο Στέμμα της Αραγωνίας. Αναφέρονται οι διενέξεις και οι μπχανορραφίες μεταξύ των Δυτικών εξουσιαστών του ελλαδικού χώρου (πριγκίπων, μαρκησίων, βαρόνων κ.τ.λ.) και των βυζαντινών δεσποτών, οι οποίοι πολεμούσαν όλοι εναντίον όλων. Φυσικά, από τις φιλονικίες αυτές κερδισμένοι βγήκαν μόνον οι Οθωμανοί, οι οποίοι επέκτειναν την κυριαρχία τους, ενώ απολύτως κατεστραμμένοι αναδείχθηκαν οι ταλαίπωροι υπήκοοι αυτών των ηγεμονιών, μεταξύ των οποίων ήταν και οι Αθηναίοι. Στην επόμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, περιγράφεται η εμφάνιση και ο ρόλος του μισθοφορικού στρατιωτικού σώματος των Ναβαρραίων, το οποίο διαδέχθηκε τους Καταλανούς στην εξουσία του Δουκάτου των Αθηνών. Την εποχή εκείνη παρατηρήθηκαν τα πρώτα ψήγματα της ευρωπαϊκής Αναγέννησης, ενώ συνάμα μεμονωμένοι λόγιοι επισκέφθηκαν την αττική γη και κατάφεραν να προβούν στις

πρώτες αντιγραφές αρχαιοελληνικών συγγραμμάτων εντός του τόπου της δημιουργίας τους και όχι σε κάποια βιβλιοθήκη ή μονή της Δύσης, επηρεάζοντας τους θεμελιωτές του νέου ευρωπαϊκού πνεύματος, όπως ο Πετράρχης και ο Βοκάκιος. Οι συνεχείς έριδες μεταξύ των Βασιλείων και των Δημοκρατιών της Ιταλικής χερσονήσου (της Νεαπόλεως, της Σικελίας, της Βενετίας, της Γένουας και της Φλωρεντίας) οδήγησαν στην ανάδειξη σπουδαίων τραπεζιτών (κυρίως από τη Φλωρεντία), οι οποίοι θα διαδραμάτιζαν σημαντικό παρασκηνιακό ρόλο στα πολιτικά και τα στρατιωτικά ζητήματα της ευρωπαϊκής ολιγαρχικής τάξης.

Η στρατιωτική, η πολιτική και η οικονομική αδυναμία των προηγούμενων ηγετών του Δουκάτου είχε ως αποτέλεσμα ένας τραπεζίτης, χρησιμοποιώντας τη διπλωματία του και φυσικά το άφθονο χρήμα του, να εξαγοράσει την πρόσβασή του στον ελλαδικό χώρο και την εξουσία. Εντούτοις, ο ίδιος και τα μέλη της δυναστείας του αποκατέστησαν μερικώς την ειρήνη και την ευημερία στην Αθήνα. Την ίδια χρονική περίοδο παρουσιάστηκε μία ιδανική ευκαιρία για την εκδίωξη των «νεοφερμένων» Οθωμανών από την Ευρώπη, αλλά τόσο οι παρρησιασμένοι Βυζαντινοί, όσο και οι κοντόφθαλμοι Δυτικοί δεν την εκμεταλλεύτηκαν, ασχολούμενοι αμφότεροι με τα μικροσυμφέροντά τους. Συνέπεια τούτων ήταν η άλωση των Αθηνών από τους Οθωμανούς, όπου ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ έμεινε έκθαμβος από το κάλλος της πόλης με τα μνημειώδη καλλιτεχνήματα, παραχωρώντας πλήθος προνομίων στους γηγενείς σε ανάμνηση της ένδοξης ιστορίας αυτού του τόπου.

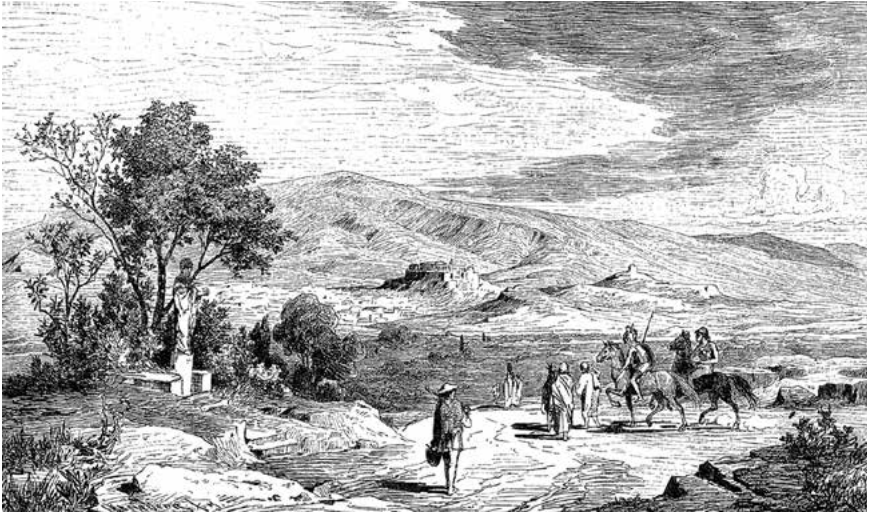
Στο πέμπτο κεφάλαιο, περιγράφεται η διάρθρωση της αθηναϊκής κοινωνίας, η πνευματική ανάπτυξη, ο βίος και το έργο των διαπρεπέστερων λογίων με καταγωγή ή δράση στην αττική γη του 15ου αιώνα. Εξιστορείται η μοίρα των σπουδαιότερων μνημείων της Αθήνας, όπως αυτά είχαν διασωθεί έως τότε, μέσα από τις περιγραφές των πρώτων περιηγητών της ιστορίας, ενώ δίνονται πληροφορίες για την τοπογραφία της πόλης. Στις τελευταίες ενότιπες περιλαμβάνεται η βραχεία αλλά καταστροφική επάνοδος των Ενετών στην Αθήνα, με απόρροια να ερημωθεί η πόλη και να καταστεί βορά ολόκληρη η Αττικοβιοιωτία στις «ορέξεις» των πειρατών.

Επιπλέον, αναφέρονται διάφοροι μύθοι, δοξασίες, προλήψεις και δεισιδαιμονίες, όπως διασώθηκαν στη λαϊκή μνήμη από γενιά σε γενιά.

Χάρτης των φράγκικων κρατών που δημιουργήθηκαν μετά την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204)

*Από τη μυθική εποχή
έως τη Φραγκοκρατία*

Άποψη των Αθηνών από την Ιερά Οδό. Στο κέντρο διακρίνεται η Ακρόπολη και στο βάθος ο Υμηττός.

a. Μύθοι και προϊστορία

Οι πρώτοι κάτοικοι της Αττικής θεωρείται ότι ήταν οι Πελασγοί με βασιλέα τον Ακταίο. Αυτοί προς τιμήν του άνακτά τους ανακήρυξαν τον τόπο της διαμονής τους Ακταία Γη, εξού και η ονομασία της περιοχής εγκατοίκησης τους σε Αττική (Ακταία Γη > Ακτική > Αττική). Η κόρη του Ακταίου Άγραυλος η πρεσβύτερη νυμφεύθηκε τον βασιλέα Κέκροπα, ο οποίος ανήγειρε την πρώτη Ακρόπολη των Αθηνών (Κεκροπία) και θέσπισε μία σειρά μέτρων για την εύρυθμη λειτουργία της πολιτείας, ενώ εικάζεται ότι εισήγαγε τη λατρεία των θεών Δία, Ποσειδώνα και Αθηνάς. Επίσης, διαίρεσε πληθυσμιακά την Αθήνα σε τέσσερις φυλές βάσει του τόπου διαμονής των κατοίκων, οι οποίες ήταν η Κεκροπίδα, η Αυτόχθονα, η Ακταία και η Παραλία φυλή, ενώ χώρισε διοικητικά την Αττική σε δώδεκα δήμους (Κεκρόπεια Δωδεκάπολις), δηλαδή η Αιξωνή (δυτικά παράλια), οι Αφίδνες, η Βραυρώνα, η Δεκέλεια, η Ελευσίνα, η Επακρία (βόρεια Αττική), ο Θορικός, η Κεκροπία (το άστυ), η Κηφισιά, ο Κύθηρος (Μαρκόπουλο Μεσογαίας), ο Σφηπτός (μεταξύ της Κροπίας και της Αναβύσσου) και η Τετράπολη (Μαραθώνας, Οινόη, Προβάλινθος [=Πικέρμι] και Τρικόρυνθος στα βορειοανατολικά του Μαραθώνα).

Οι δημοφιλέστεροι από τους διαδόχους του Κέκροπα ήταν (κατά χρονολογική σειρά): ο Αμφικτύων (γιος του Δευκαλίωνα και αδελφός του Έλληνα), που μετονόμασε την Κεκροπία σε Αθήνα· ο Ερεχθεύς (γιος του Ηφαίστου και της Γαίας), ο οποίος ανήγειρε τον πρώτο ναό της Αθηνάς στην Ακρόπολη και ο Θησέας, ο οποίος ανακήρυξε την Παλλάδα Αθηνά σε πολιούχο θεά της πόλης. Ο τελευταίος μυθικός βασιλέας των Αθηνών ήταν ο Κόδρος, ο οποίος θυσιάστηκε για την ελευθερία της πόλης του κατά την πολιορκία της Ακρόπολης από τους Δωριείς. Έκτοτε, οι Αθηναίοι κατήργησαν τον θεσμό της μοναρχίας,

τιμής ένεκεν του άνακτά τους, και θέσπισαν ως νέο ανώτατο πολιτικό αξίωμα αυτό του «ισοβίου άρχοντος», στο οποίο θα ανέρχονταν μόνον οι Μεδοντίδες, δηλαδή οι απόγονοι του πρωτότοκου γιου του Κόδρου, ονόματι Μέδων.

Σύμφωνα με την αρχαιολογική έρευνα, στην ευρύτερη περιοχή της Ακρόπολης, τα παλαιότερα ανακαλυφθέντα λείψανα ανθρώπινης δραστηριότητας χρονολογούνται από την 4η χιλιετία π.Χ. (κυρίως στη νότια και τη βορειοδυτική πλευρά του λόφου), ενώ τα πρώτα δείγματα οργανωμένης κατοίκησης ανάγονται στους μυκηναικούς χρόνους, όταν η Ακρόπολη αποτελούσε την έδρα του άνακτα της Αθήνας (13ος αιώνας π.Χ.). Επίσης, στην εποχή αυτή χρονολογούνται και τα κυκλώπεια τείχη, των οποίων η κύρια είσοδος βρισκόταν στα δυτικά του λόφου. Έτσι, η «ανοχύρωτη κώμη» στις παρυφές του λόφου και τις παρακείμενες κοιλάδες επικοινωνούσε άμεσα με το οχυρωμένο υψίπεδο της Ακρόπολης, το οποίο περιβαλλόταν από απόκρημνες πλαγιές και πλαισιωνόταν με τις φυσικές πηγές νερού (του Ασκληπιείου, της Κλεψύδρας κ.ά.).

β. Οι πρώτοι ιστορικοί χρόνοι

Το αξίωμα του «ισοβίου άρχοντος» ίσχυσε στην Αθήνα έως το 752 π.Χ. Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών, πολλοί κάτοικοι της Αττικής (αλλά και εκτός αυτής) εγκαταστάθηκαν στο άστυ των Αθηνών για να προστατευθούν από τις εχθρικές επιδρομές. Σταδιακά, όμως, η κοινωνική δομή της πόλης μεταβλήθηκε. Οι «άριστοι» (η ισχυρότερη οικονομικά πληθυσμιακή ομάδα) αποκτούσαν ολοένα και μεγαλύτερη πολιτική ισχύ, επιδιώκοντας την ενεργό συμμετοχή τους στα κοινά με απώτερο σκοπό την ανάρρησή τους στην εξουσία. Ως εκ τούτου, η ισόβια θητεία των Μεδοντιδών στο ύπατο αξίωμα της πόλης άλλαξε σε δεκαετή, ενώ το 683 π.Χ. οι αρμοδιότητες του «ισοβίου άρχοντος» κατανεμήθηκαν μεταξύ των Εννέα Αρχόντων, οι οποίοι είχαν ενιαύσια θητεία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το πολίτευμα της μοναρχίας άρχισε να φθίνει και έδωσε τη σκυτάλη σε αυτό της αριστοκρατίας.

Τις επόμενες δεκαετίες, επικράτησε πολιτικός αναβρασμός στο εσωτερικό της Αθήνας. Οι Εννέα Άρχοντες απέκτησαν μεγάλη εξουσία και αυθαιρετούσαν εις βάρος των κατώτερων κοινωνικά ομάδων. Το 621-620 π.Χ., και για πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης, θεοπίσθηκαν γραπτοί νόμοι με νομοθέτη τον Δράκοντα. Αυτοί ήταν υπέρ το δέον αυστηροί και στόχευαν στη μερική αποδυνάμωση της αριστοκρατίας. Ακολούθως, ο Σόλωνας (639-559 π.Χ.) συνέχισε το μεταρρυθμιστικό έργο του Δράκοντα, θέτοντας τα θεμέλια του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο επόμενος μεγάλος Αθηναίος ηγέτης ήταν ο Πεισίστρατος (~605-528 π.Χ.), ο οποίος, αν και πραξικοπηματικά ανήλθε στο ύπατο πολιτειακό αξίωμα (560 π.Χ.), συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της πόλης.

Από την ευρύτερη περιοχή της Ακρόπολης, έχουν έλθει στο φως ευρήματα συνεχούς κατοίκησης, χρονολογούμενα στον 10ο-9ο αιώνα π.Χ. Κατά τους χρόνους αυτούς, τα τείχη έπαυσαν να χρησιμοποιούνται και η εξουσία του άνακτα αποδυναμώθηκε, ενώ το κέντρο διοίκησης μεταφέρθηκε στους διάσπαρτους «οίκους» (δηλαδή τα αυτάρκη οικιστικά συγκροτήματα). Τον επόμενο αιώνα, η Άνω Πόλη (Ακρόπολη) χρησιμοποιήθηκε εκ νέου και εξελίχθηκε σε έναν καλά οργανωμένο οικισμό, ενώ στις υπώρειες του λόφου, αναπτύχθηκε η Κάτω Πόλη (το Άστυ), όπου παρατηρήθηκε αλματώδης πληθυσμιακή αύξηση. Τότε, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ίδρυση της Αρχαϊκής Αγοράς (7ος αιώνας π.Χ.), η οποία κατέστη το πολιτικό και το οικονομικό κέντρο της πόλης. Σήμερα, αυτή δεν έχει εντοπιστεί αλλά πιθανολογείται ότι βρισκόταν στις βορειοανατολικές παρυφές της Ακρόπολης.

Στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ., και για πρώτη φορά, η Κάτω Πόλη περιτειχίστηκε, με βορειότερο όριο των οχυρώσεων αυτών τις όχθες του ποταμού Ηριδανού (περίπου επί της σημερινής οδού Πανδρόσου). Στα τέλη του ίδιου αιώνα, λόγω των νέων αναγκών που προέκυψαν από την πληθυσμιακή αύξηση, η Αρχαϊκή Αγορά εγκαταλείφθηκε και μία νέα (η Αρχαία Αγορά) δημιουργήθηκε, εκτεινόμενη στη μικρή κοιλάδα από τους πρόποδες των υψωμάτων του Κολωνού και του Αρείου Πάγου μέχρι τον Ηριδανό ποταμό. Αυτή θα αποτελούσε το κέντρο της κλασικής Αθήνας, παραμένοντας σε χρήση για τα επόμενα 1.000 χρόνια.

γ. Ο «χρυσός αιώνας»

Την τελευταία δεκαετία του 6ου αιώνα π.Χ., ο Κλεισθένης ανέλαβε τα ηνία της πόλης των Αθηνών. Κατά τη χρονική αυτή περίοδο, ο πολιτικός βίος των Αθηναίων προήχθη, και οι τέχνες γνώρισαν ιδιαίτερη ανάπτυξη. Για περισσότερο από μισό αιώνα, η Αθήνα πρωταγωνίστηκε στην ελληνική πολιτική και στρατιωτική κονίστρα, έχοντας στο τιμόνι της εξέχουσες προσωπικότητες. Ο Θεμιστοκλής (525-461 π.Χ.), ο Αριστείδης (540-468 π.Χ.), ο Κίμων (510-449 π.Χ.), ο Εφιάλτης (α' μισό του 5ου αιώνα π.Χ.) και ο Περικλής (490-429 π.Χ.) θα αναδείκνυαν την Αθήνα σε υπερδύναμη της αρχαιότητας. Στο λυκαυγές της αθηναϊκής ηγεμονίας, μία σειρά μεγαλόπνοων οικοδομικών έργων έλαβε χώρα στην πόλη, θέτοντας τα θεμέλια για τη μελλοντική της ανάπτυξη (το Θεμιστόκλειο τείχος, ένα σύστημα κεντρικών οδικών αξόνων κ.ά.).

Στους Περσικούς ή Μηδικούς Πολέμους (490, 480-479 π.Χ.), οι δύο ισχυρότερες ελληνικές πόλεις-κράτη, η Αθήνα και η Σπάρτη, συνεργάστηκαν, εν όψει του κοινού κινδύνου της υποδούλωσής τους, αλλά και επιδόθηκαν σε έναν συνεχή εξοπλιστικό αγώνα, με σκοπό τόσο την απόκρουση των εχθρικών εισβολών, όσο και την επικράτησή τους μεταξύ των ομοφύλων τους, μετά τη λήξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Τότε, η Αθήνα έθεσε σε εφαρμογή μία πολιτική διεύρυνσης της επιρροής της στον ελλαδικό χώρο, την οποία πέτυχε μέσω της Αθηναϊκής (ή Δηλιακής) Συμμαχίας. Η σύσταση της Συμμαχίας αυτής οδήγησε τις σχέσεις της Αθήνας με τις άλλες ισχυρές πόλεις της ελληνικής επικράτειας (ιδίως την Κόρινθο και τη Σπάρτη) σε αναπόφευκτη όξυνση, η οποία επέφερε την τελική ρήξη και την πολεμική αναμέτρηση μεταξύ των ήδη σχηματισθέντων πολιτικο-στρατιωτικών συνασπισμών.

Αυτή η χρονική περίοδος θεωρείται από πολλούς ιστορικούς ως η σημαντικότερη της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας, κατά τη διάρκεια της οποίας η Αθήνα έφθασε στο απόγειο της δόξας της. Η οικονομική ευημερία της πόλης, η εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η επέκταση της ζώνης επιρροής της, η ναυτική ισχύς της, το αρχιτεκτονικό θαύμα της Ακρόπολης και τα μοναδικού κάλλους καλλιτεχνικά

δημιουργήματα αποτελούσαν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Αθήνας. Φυσικά, επρόκειτο για τον «χρυσό αιώνα του Περικλέους».

Εντούτοις, ο Πελοποννησιακός Πόλεμος έληξε με την ήττα των Αθηναίων και των συμμάχων τους. Οι συνέπειες ήταν ολέθριες και αμφότερες οι πρωταγωνίστριες πόλεις-κράτη, η Αθήνα και η Σπάρτη, ζήτησαν τη συνδρομή των Περσών, για να ορθοποδήσουν από τον πολυετή εμφύλιο πόλεμο. Τότε, μία νέα ισχυρή ελληνική δύναμη εμφανίστηκε από τον βορρά. Επρόκειτο για το Βασίλειο της Μακεδονίας υπό την ηγεσία του Φιλίππου Β' (382-336 π.Χ.). Οι Μακεδόνες αποσπούσαν τη μία αθηναϊκή κτήση μετά την άλλη, ώσπου η κυριαρχία των Αθηναίων περιορίστηκε μόνον στην Αττική και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Η «πόλις της Παλλάδος» έπαψε πλέον να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ελληνική πολιτική και στρατιωτική σκηνή, παραμένοντας τυπικώς μία αυτόνομη πολιτεία.

Σχετικά με τη δημογραφική ανάπτυξη της κλασικής Αθήνας, οι «πολίτες» ανέρχονταν στους 40.000 άνδρες και μαζί με τις οικογένειές τους αριθμούσαν περί τις 100.000-130.000 ψυχές. Ακολουθώντας, οι «μέτοικοι», δηλαδή όλοι οι μη γηγενείς αλλά ελεύθεροι κάτοικοι της Αττικής, αποτελούσαν περίπου το 10% του πληθυσμού (25.000-35.000), οι οποίοι συνήθως εγκαθίσταντο στην περιοχή του Πειραιά. Τέλος, οι δούλοι ήταν η πολυπληθέστερη ομάδα (περί τους 120.000-150.000), φθάνοντας το ποσοστό του 48-60% των κατοίκων της πόλης.

Όσον αφορά την αγωγή των νέων, η εκπαίδευση δεν ήταν δημόσια, ούτε υποχρεωτική (με μοναδική εξαίρεση αυτή των ορφανών, την οποία αναλάμβανε η πολιτεία). Από το 335 π.Χ., όμως, η μόρφωση των νεαρών Αθηναίων απέκτησε δημόσιο και υποχρεωτικό χαρακτήρα, ενώ τα έξοδά της καλύπτονταν από τη λειτουργία των εφηβείων (επρόκειτο για ένα έμμεσο είδος φορολογίας). Η αγωγή των νέων ξεκινούσε από το έκτο έτος της ηλικίας τους και περιλάμβανε τρεις βασικούς κύκλους μαθημάτων: τα γράμματα (γραφή, ανάγνωση και αριθμητική)· τη μουσική, η οποία συνδεόταν με την ψυχική καλλιέργεια, και τη γυμναστική, την οποία αναλάμβανε να διδάξει ο παιδοτρίβης. Έως το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους τα παιδιά εκπαιδεύονταν στην παλαιόστρα, όπου υπόκειντο σε ήπιας μορφής γυμνάσματα. Μετά το δέκατο έκτο

έτος της ηλικίας τους, οι νεαροί Αθηναίοι εισέρχονταν στην εφηβεία και ασκούσαν στο Γυμνάσιο, όπου λάμβαναν χώρα προπονητικές δραστηριότητες, αγωνίσματα και μαθήματα φιλοσοφίας. Στην Αθήνα, τα τρία μεγάλα δημόσια Γυμνάσια ήταν η Ακαδήμεια (ή Ακαδημία) πλησίον του Κολωνού, το Λύκειον (επί της σύγχρονης οδού Ρηγίλλης) και το Κυνόσαργες νοτίως του ναού του Ολυμπίου Διός. Τέλος, το πέρασμα του Αθηναίου από την ανήλικη στην ενήλικη φάση της ζωής του σηματοδοτείτο με την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας του, η οποία ήταν διετής και ξεκινούσε το 18ο έτος της ηλικίας του.

Η ολοκληρωμένη διάπλαση της προσωπικότητας ενός νέου Αθηναίου επιτυχανόταν και με τη σωματική άσκηση σε συνδυασμό με την ευγενή άμιλλα και τη χαλιναγωγήση της ψυχής. Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, στόχευαν όχι μόνον στο ευ ζην του παρόντος βίου αλλά και στον «καλόν θάνατον», στην ευανδρία και στην ευγηρία, αφού πιστευόταν ότι «όλα τα καλά είναι ασκτά». Ωστόσο, στην Αθήνα, σύμφωνα με τη φιλοσοφία του αθλητισμού, κατακρινόταν ο πρωταθλητισμός, διότι αυτός αυξάνει υπέρμετρα τον εγωισμό, απομονώνει το άτομο από το σύνολο και υποβάλλει το σώμα σε υπερβολική καταπόνηση, παραγκωνίζοντας την άσκηση του πνεύματος.

δ. Ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδος

Ο Μέγας Αλέξανδρος τίμησε την Αθήνα, διότι τη θεωρούσε λίκνο του ελληνικού πολιτισμού. Όμως, μετά τον θάνατό του, οι Αθηναίοι ήταν από τους πρώτους Έλληνες, οι οποίοι αποκήρυξαν τη μακεδονική επικυριαρχία. Συνέπεια τούτων ήταν το ξέσπασμα του Λαμιακού Πολέμου (323-322 π.Χ.), κατά τη διάρκεια του οποίου ο αθηναϊκός στρατός ανδραγάθησε για τελευταία φορά στην ιστορία του. Εντούτοις, οι μακεδονικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Αντίπατρο επικράτησαν έναντι των συνασπισμένων αντιπάλων τους και εγκαθίδρυσαν ένα από τα πιο αυταρχικά καθεστώτα που είχε γνωρίσει η Αθήνα έως τότε, διχάζοντας συνάμα τον πολιτικό κόσμο της πόλης.

Κατά την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων (323-31 π.Χ.), ο γηγε-

νής πληθυσμός της Αττικής αριθμούσε περί τους 431.000 κατοίκους και μαζί με τους μέτοικους ξεπερνούσε το μισό εκατομμύριο. Το εμπόριο γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη και πολλά δημόσια κτίρια ανεγέρθηκαν σε αρκετές περιοχές, ενώ οι φιλοσοφικές σχολές αποτελούσαν ένα από τα σπουδαιότερα πνευματικά κέντρα του τότε γνωστού κόσμου. Παρ' όλα αυτά, η Αθήνα είχε χάσει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο στο πολιτικό γίγνεσθαι της εποχής. Οι ένδοξοι χρόνοι είχαν παρέλθει ανεπιστρεπτή. Η διαφθορά στον πολιτικό βίο και η ανάμειξη των ξένων στις εσωτερικές υποθέσεις της πόλης επέφεραν την αδιαφορία των πολιτών για τα κοινά.

Στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ., νέες εμφύλιες διαμάχες ξέσπασαν μεταξύ των νεοϊδρυθεισών ελληνικών συνομοσπονδιών (της Αχαϊκής και της Αιτωλικής Συμπολιτείας), που διήρκεσαν σχεδόν έναν αιώνα και αποδυνάμωσαν αμφότερες τις συμμαχίες. Ολόκληρος ο ελληνικός κόσμος είχε διαιρεθεί μεταξύ φιλο-Μακεδόνων και αντι-Μακεδόνων, με αποτέλεσμα την ανάμειξη των Ρωμαίων στο ελληνικό ζήτημα, κατόπιν «προσκλήσεως» από την Αιτωλική Συμπολιτεία (ουσιαστικά των Αθηναίων). Τελικώς, το 196 π.Χ., οι τελευταίοι διακήρυξαν την «ανεξαρτησία» των ελληνικών πόλεων από τους Μακεδόνες «τυράννους», και μισό αιώνα αργότερα (άλωση της Κορίνθου), σχεδόν ολόκληρος ο ελλαδικός χώρος κατέστη μία ακόμα επαρχία της Αιώνιας Πόλης. Εντούτοις, η Αθήνα διατήρησε μερικά πολιτικά και οικονομικά προνόμια.

Το 133 π.Χ., η Αθήνα υπέστη ένα ακόμα μεγάλο πλήγμα. Οι δούλοι, οι οποίοι εργαζόνταν στα ορυχεία του Λαυρίου, επαναστάτησαν και αφού φόνευσαν την τοπική φρουρά, κατέλαβαν την ευρύτερη περιοχή. Λεπλάτησαν τους δήμους της νότιας Αττικής και επί μακρόν, έθεσαν υπό τον έλεγχό τους τα λιμάνια της Μεσογαίας. Έτσι, τα ορυχεία του Λαυρίου, τα οποία αποτελούσαν μία από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων της Αθήνας, εγκαταλείφθηκαν οριστικά.

Μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (86 π.Χ.), ο ρωμαϊκός στρατός με επικεφαλής τον Σύλλα (138-78 π.Χ.) κυριέυσε την Αττική. Τότε, οι εισβολείς άρχισαν μία άνευ προηγουμένου σφαγή του άμαχου πληθυσμού και καταστροφή της πόλης. «Το αθηναϊκό αίμα έτρεχε σαν ποταμός στην Αγορά και τον Κεραμικό» σύμφωνα με τις περιγραφές του

Παυσανία και του Πλούταρχου, ενώ ο πάλοι ποτέ πανίσχυρος αθηναϊκός στόλος είχε εκλείψει και τα Μακρά Τείχη είχαν ισοπεδωθεί. Θησαυροί ανεκτίμητης καλλιτεχνικής αξίας, οι οποίοι βρίσκονταν στον Παρθενώνα, κλάπηκαν και αρκετοί μνημειώδεις κίονες από τον υπό κατασκευή ναό του Ολυμπίου Διός μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Από το μένος των Ρωμαίων δεν γλίτωσε ούτε η αττική ύπαιθρος, όπου τα περισσότερα αγροκτήματα πυρπολήθηκαν. Παρόμοια τύχη είχε και ο Πειραιάς.

Λίγες δεκαετίες αργότερα, οι δολοφόνοι του Ιούλιου Καίσαρα Βρούτος και Κάσιος κατέφυγαν στην Αθήνα, όπου έγιναν δεκτοί με ιδιαίτερες τιμές (42 π.Χ.). Εντούτοις, μετά τον αφανισμό τους, οι δύο νικητές Οκταβιανός και Αντώνιος όχι μόνο δεν τιμώρησαν τους Αθηναίους, αλλά τους συμπεριφέρθηκαν αρκούντως ευνοϊκώς. Τις επόμενες δεκαετίες, αρκετοί επιφανείς Ρωμαίοι πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες τίμησαν την Αθήνα, αναλαμβάνοντας τη χρηματοδότηση για την αποκατάσταση των κατεστραμμένων μνημείων και την ανέγερση νέων κτιριακών συγκροτημάτων. Τέλος, τον 1ο αιώνα μ.Χ., οι φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών γνώρισαν μία βραχεία περίοδο άνθισης, χάριν κυρίως των αυτοκρατόρων Τραϊανού (53-117), Αδριανού (76-138), Αντωνίνου (86-161) και Μάρκου Αυρήλιου (121-180).

Η Αθήνα δεν θα μπορούσε να μείνει εκτός προορισμού από τη μεγάλη περιοδεία του «Αποστόλου των Εθνών» Παύλου, ο οποίος την επισκέφθηκε το 52 μ.Χ. Πρώτα, αυτός επέλεξε να κηρύξει τη νέα θρησκεία στην πνευματική ελίτ της πόλης επί του Αρείου Πάγου, προσπαθώντας τεχνέντως να συγκεράσει τη χριστιανική φιλοσοφία με τα πάτρια έθιμα και τις τοπικές παραδόσεις. Οι πολυπράγμονες και φιλοπερίεργοι Αθηναίοι άκουσαν με προσοχή τον «επισκέπτη» τους, αλλά πολλοί τον κατηγόρησαν ως σπερματολόγο και κλεύασαν τη θεωρία περί ανάστασης των νεκρών (κυρίως οι Επικούρειοι και οι Στωικοί). Εντούτοις, ο σπόρος της νέας θρησκείας ρίζωσε στην ψυχή ενός Αρεοπαγίτη, του Διονυσίου, ο οποίος προσηλυτίστηκε στον χριστιανισμό, πιθανότατα μετά της συζύγου του Δαμάρεως, και έθεσε τα θεμέλια της χριστιανικής κοινότητας των Αθηνών. Τέλος, όσον αφορά τα εκκλησιαστικά στελέχη, η Αθήνα υπήρξε η γενέτειρα δύο σπουδαίων Παπών,

του τέταρτου και του ένατου διάδοχου της έδρας του Αγίου Πέτρου, ήτοι του αγίου Κλείτου (κατά κόσμο Ανάκλητος, †88) και του αγίου Υγίνου (†140).

Στους πρωτοχριστιανικούς αιώνες, η πόλη της Παλλάδος παρήκμασε, όπως άλλωστε συνέβη και με τα περισσότερα πολιτισμικά κέντρα του ελλαδικού χώρου. Η επικρατούσα κατάσταση στην πόλη περιγράφεται γλαφυρά από τον Δίωνα τον Χρυσόστομο (40-120) και τον Πλούταρχο (45-120), οι οποίοι ενδεικτικά αναφέρουν ότι ο περίβολος του Γυμνασίου είχε καλυφθεί με αγριόχορτα, ξεπερνώντας στο ύψος τα αγάλματα, ενώ το Πρυτανείο χρησιμοποιείτο ως στάβλος. Στα δε θέατρα, γελωτοποιού και γόπτες έδιναν παραστάσεις χαμηλού ποιοτικού περιεχομένου, ενώ σε αυτό του Διόνυσου, λάμβαναν χώρα μονομαχίες και θηριομαχίες. Μάλιστα, ο Φλάβιος Φιλόστρατος (170~145) έγραψε ειρωνικά ότι στην εορτή των Παναθηναίων θυσιαζόταν εκατόμβη ανθρώπων αντί ζώων λόγω των μονομαχιών.

ε. Η περίοδος της ύστερης αρχαιότητας έως τη Φραγκοκρατία

Το 267 (ή το 269), η γοτθική φυλή των Ερούλων εισέβαλε στην Αθήνα. Ολόκληρο το άστυ (με εξαίρεση την Ακρόπολη) πυρπολήθηκε, και ένα παχύ στρώμα στάχτης κάλυψε την πόλη, ενώ σχεδόν όλα τα χάλκινα αγάλματα οδηγήθηκαν στα χυτήρια. Έκτοτε, ανατράπηκε η δημογραφική και η πολεοδομική φυσιογνωμία των Αθηνών, η οποία ποτέ δεν κατάφερε να επανέλθει στην προτεραιά της κατάσταση.

Το 324, ο αύγουστος του δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Κωνσταντίνος (272-337), ο επονομασθείς Μέγας, συγκέντρωσε στον Πειραιά 200 πολεμικά πλοία και άλλα 2.000 εμπορικά. Το γεγονός αυτό καταμαρτυρεί την ιδιαίτερη ανάπτυξη της Αθήνας και του επίγειού της, καθώς και την πρόθεση συμμαχίας των Αθηναίων με τον Κωνσταντίνο, οι οποίοι έσπευσαν να συνδράμουν τον αυτοκρατορικό στόλο. Όταν εκείνος κατέστη ο αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος της αυτοκρατορίας, αναγνώρισε τη βοήθεια που είχαν προσφέρει οι Αθηναίοι, και γι' αυτό διέταξε την επίσια διανομή σίτου από τις κρατικές αποθή-

κες σε όλους τους Αθηναίους πολίτες, απαλλάσσοντας συνάμα τους διδασκάλους της πόλης από τους άμεσους φόρους.

Το 330, ο Κωνσταντίνος εγκαινίασε τη νέα πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Ο χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία του κράτους, και σταδιακά η λατρεία των ειδώλων πέρασε στο περιθώριο. Οι φανατικοί οπαδοί της νέας θρησκείας άρχισαν να διώκουν τους εθνικούς, των οποίων το ύστατο προπύργιο ήταν οι φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών. Το 361, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Β΄ (316-361) απαγόρευσε την τέλεση κάθε δημόσιας ειδωλολατρικής ιερουργίας, αλλά η Αθήνα εξακολουθούσε να είναι η «βασιλεύουσα» του αρχαίου κόσμου και ετιμάτο από τους εθνικούς, όπως η Ιερουσαλήμ από τους χριστιανούς και τους Εβραίους.

Έως τον 4ο αιώνα, οι φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών είχαν απολέσει το 1/4 της δυναμικής τους. Ωστόσο, σε αυτές φοίτησαν όχι μόνον εθνικοί, αλλά και ευρυμαθείς χριστιανοί, όπως ο Μέγας Βασίλειος, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός κ.ά. Την 27η Φεβρουαρίου 380, ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ (347-395) επανέφερε τον χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία του κράτους του –που παλαιότερα είχε επιχειρήσει να εξοβελίσει ο αυτοκράτορας Ιουλιανός Β΄ (331-363)– και έλαβε μία σειρά μέτρων, με τα οποία απαγόρευσε τη λατρεία των ειδώλων. Ακολούθως, το 394, καταργήθηκαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες και διατάχθηκε το σφράγισμα όσων ειδωλολατρικών ιερών δεν είχαν μετατραπεί σε χριστιανικούς ναούς. Δυστυχώς, τότε καταστράφηκαν μοναδικής ομορφιάς καλλιτεχνήματα (αγάλματα, αναθήματα, ναοί, βωμοί κ.τ.λ.), αλλά και χάθηκαν ανεκτίμητης αξίας επιστημονικές γνώσεις.

Στην Αθήνα, οι παραπάνω νόμοι δεν εφαρμόστηκαν αμέσως, ούτε κατά γράμμα, λόγω της ομαλής συμβίωσης των χριστιανών και των εθνικών κατοίκων της πόλης. Η «της Παλλάδος πόλις», όμως, δεν γλίτωσε από τους βανδαλισμούς. Κατά τους χρόνους της βασιλείας του Αρκάδιου (395-408) ή του Θεοδόσιου Β΄ (408-450), το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς από τον Παρθενώνα, αφού απογυμνώθηκε από τα πολύτιμα πρόσθετα μέλη του, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και τοποθετήθηκε στο Forum του Κωνσταντίνου, όπου εκεί παρέμεινε έως τον 10ο αιώνα, οπότε και χάθηκε. Κατά την ίδια χρονική

περίοδο, παρατηρήθηκαν έντονα φαινόμενα κατάχρησης της εξουσίας των ανώτερων αυτοκρατορικών υπαλλήλων με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό του Ανθύπατου των Αθηνών, ο οποίος επέφερε σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή στην Ποικίλη Στοά¹, αφαιρώντας ακόμα και το ξύλινο πάτωμα του κτιρίου.

Η τελευταία πολιτισμική και οικονομική ανάκαμψη της πόλης πραγματοποιήθηκε μεταξύ του 4ου και του 6ου αιώνα. Στην εποχή αυτή ανάγονται ορισμένες μεγάλες και πλούσιες επαύλεις, οι οποίες ανακαλύφθηκαν έξωθεν του υστερορωμαϊκού τείχους, πλησίον της σημερινής οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου και στα ανατολικά του Ιερού Βράχου (τη σύγχρονη περιοχή Μακρυγιάννη). Μάλιστα, σε ορισμένες από αυτές στεγάστηκαν ιδιωτικές φιλοσοφικές σχολές, των οποίων η λειτουργία διήρκεσε έως το 529, οπότε έκλεισαν οριστικώς, κατόπιν σχετικού διατάγματος από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α΄ (483-565). Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής μεταρρύθμισης επέφερε τον διασκορπισμό της πνευματικής ελίτ των Αθηνών, εκ της οποίας όσοι δεν ασπάστηκαν τον χριστιανισμό βρήκαν άσυλο στις αυλές των ειδωλολατρών ηγεμόνων και κυρίως του βασιλέα της Περσίας Χοσρόη Α΄ (περ. βασ. 531-579).

Η εισβολή των Βαράγγων

Σχετικώς με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις, ο Ιουστινιανός χώρισε το σύνολο των εδαφών της αυτοκρατορίας σε θέματα (περιφέρειες)², όπου η Αθήνα υπάχθηκε στο θέμα της Στερεάς. Οι Αθηναίοι, όμως, τελούσαν υπό προνομιακό καθεστώς διακυβέρνησης και δεν πλήρωναν κανέναν τακτικό ετήσιο φόρο, παρά μόνον ορισμένες έκτατες εισφορές (π.χ. τα τέλη για τη ναυπήγηση πολεμικού στόλου). Ωστόσο, αυτοί όφειλαν να

1 Η Ποικίλη Στοά βρισκόταν στην αρχαία Αγορά της Αθήνας και ήταν διακοσμημένη με περίτεχνες τοιχογραφίες και ζωγραφικούς πίνακες, που παρίσταναν μυθολογικές και ιστορικές σκηνές (π.χ. την Αμαζονομαχία, την άλωση της Τροίας, τη μάχη του Μαραθώνα κ.ά.).

2 Ο διοικητικός διαχωρισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε «θέματα», σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, θεσπίστηκε επί των ημερών της βασιλείας του Φλάβιου Ηράκλειου Αύγουστου (575-641).

αποστέλλουν έναν χρυσό στέφανο σε κάθε νεοεστεμμένο αυτοκράτορα, σε ένδειξη πίστης και υποταγής στον ελέω Θεού ηγεμόνα τους. Επίσης, οι Αθηναίοι είχαν το προνόμιο να εκλέγουν έναν συντοπίτη τους για διοικητή τους, ενώ ουδείς υπάλληλος του κράτους είχε τη δυνατότητα να επισκεφθεί επισήμως την πόλη δίχως προηγουμένως να έχει λάβει σχετική γραπτή άδεια εισόδου από τον Στρατηγό του θέματος. Εντούτοις, οι κατά καιρούς ανώτεροι βυζαντινοί αξιωματούχοι έκαναν κατάχρηση της εξουσίας τους, παραβιάζοντας ορισμένα εκ των προνομίων των Αθηναίων.

Τον 10ο αιώνα, τα παραπάνω φαινόμενα εντάθηκαν, με αποτέλεσμα το ξέσπασμα εξέγερσης το 1040. Τότε, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγόνας διέταξε το στρατιωτικό σώμα των Βαράγγων (Νορμανδών) με επικεφαλής τον Αράλδο Γ΄ τον Αδίστακτο (1015-1066) να καταστείλει τη στάση. Έτσι, ο Πειραιάς κυριεύθηκε προσωρινώς από τους Βαράγγους, οι οποίοι λεηλάτησαν την πόλη, ενώ ο Αράλδος άφησε τη «σφραγίδα» του περάσματός του με μία εγχάρακτη επιγραφή στα ρουινικά επί της βάσης του μαρμάρινου λέοντα που κοσμούσε έως τότε την κεντρική αποβάθρα του λιμανιού. Ωστόσο, οι Νορμανδοί εντυπωσιάστηκαν τόσο πολύ από τα αρχαία μνημεία και το φυσικό κάλλος της Αθήνας, που διέδωσαν τη φήμη της σε όλες τις χώρες γύρω από τη Βόρεια Θάλασσα μέχρι και την Ισλανδία. Μάλιστα, χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα ενός σκανδιναβικού χειρογράφου, στο οποίο αναφέρεται το εξής: «Η Αθήνα δικαίως αποκαλείται μήτηρ των επιστημών... Καμία ελληνική πόλη δεν είναι πιο λαμπρή και πιο όμορφη από αυτήν...» (*Liber Guidonis*, 11ος αιώνας). Επίσης, σε αυτό εξυμνείται η Αθήνα ως «η μητέρα της φιλοσοφίας και της ρητορικής» και περιγράφεται με θαυμασμό ο αέναος λύχνος, ο οποίος βρισκόταν στον «υπό του Ιάσονα κατασκευασθέντα λαμπρό ναό της Θεοτόκου» (δηλαδή τον Παρθενώνα). Παρόμοιες δε περιγραφές εντοπίζονται και στις περιηγητικές αναφορές του Ισλανδού προσκυνητή προς τους Αγίους Τόπους Σαϊβούλφου (*Saewulfi Itinerarium Hierosolymitanum*, Παρίσι, 1839), ο οποίος επισκέφθηκε την Αθήνα μεταξύ των ετών 1102-1103. Γενικότερα, κατά το πέρασμα των αιώνων, η Αττική δέχθηκε τις επιδρομές διαφόρων βαρβαρικών φυλών, δίχως όμως ποτέ να αλωθεί η Ακρόπολη.

Η Αττική αποτελούσε ακόμα έναν σημαντικό εμπορικό σταθμό της Μεσογείου, μία γεωγραφική παράμετρο την οποία εξέλαβε σοβαρά υπόψη της η ανερχόμενη νέα δύναμη του ευρωπαϊκού νότου, η Βενετία. Μάλιστα, με σχετικό αυτοκρατορικό χρυσόβουλο τεκμηριώνεται ιστορικά η πρώτη εμπορική συμφωνία μεταξύ Βυζαντινών και Ενετών, χορηγώντας οι πρώτοι προνόμια ατελούς εμπορίου στους δεύτερους, συμπεριλαμβανομένων και των λιμένων της Αττικής.

Λόγιοι και ιστορικές προσωπικότητες από την Αθήνα

Στον Μεσαίωνα, η Αθήνα είχε παραμείνει στη συνείδηση των Ελλήνων ως μία από τις σπουδαιότερες πολιτισμικά πόλεις της αρχαιότητας και γι' αυτό τους φιλοσόφους της εποχής εκείνης τους αποκαλούσαν Αθηναίους, ανεξαρτήτως από τον τόπο της καταγωγής τους. Έτσι, ο βασιλέας της Γεωργίας Δαυίδ Β΄ ο Ισχυρός (1088-1125), ο οποίος είχε νυμφευθεί την Ελληνίδα κόρη Ειρήνη, προσέφερε επίσης δωρεάν υποτροφίες σε είκοσι διακεκριμένους νέους υπηκόους του για να σπουδάσουν την «ελληνορωμαϊκή σοφία» στην Αθήνα. Μεταξύ αυτών ήταν και ο ποιητής Σχότης Ρούσταβεχ, ο οποίος συνέγραψε το έπος *Η δορά του πάνθηρος* (*Wepkiss Tkaossani*). Παρομοίως, στην Αθήνα μορφώθηκε ο σπουδαίος για την εποχή του ιατρικός συγγραφέας και μάγιστρος Αιγίδιος (1198), που σύμφωνα με ορισμένες πηγές, η καταγωγή του είχε αθηναϊκές ρίζες (Polycarpi Leyser, *Historia poetarum et poëmatum medii aevi*, 1721).

Η ίδια πόλη υπήρξε η γενέτειρα αρκετών προσωπικοτήτων, οι οποίες σημάδεψαν με τον βίο τους τον βυζαντινό κόσμο. Μία εξ αυτών ήταν η εικονόφιλη αυτοκράτειρα Ειρήνη (752-803) από την οικογένεια των Σαρανταπήκων, η οποία νυμφεύθηκε τον αυτοκράτορα Λέοντα Δ΄ τον Χάζαρο (περίοδος βασιλείας 775-780), και όταν χήρεψε, κηδεμόνευσε επί του ανήλικου διάδοχου και γιου της Κωνσταντίνου ΣΤ΄ (780-797). Η φιλοδοξία της, όμως, για να κυβερνήσει την αχανή αυτοκρατορία ήταν τόσο μεγάλη, που τύφλωσε, έκοψε τη γλώσσα και εξόρισε στην Αθήνα τους αδελφούς του νεκρού συζύγου της υπό την εποπτεία του πατρικίου στρατηγού Κωνσταντίνου Σαρανταπήκου, υποχρεώνοντάς

τους συνάμα να ασπαστούν τον μοναχισμό. Μάλιστα, η ίδια δεν δίστασε να τυφλώσει ακόμα και τον ίδιο της τον γιο για να παραμείνει στον θρόνο της βασιλεύουσας. Τελικώς, η Ειρήνη καθαιρέθηκε και εξορίστηκε στη Λέσβο, όπου απεβίωσε, δίχως να της επιτραπεί η επάνοδός της στην Αθήνα. Εν τω μεταξύ, νέος αυτοκράτορας στέφθηκε ο Νικηφόρος Α΄ (802-811), ο οποίος νύμφευσε τον γιο του Σταυράκιο (811) με τη Θεοφανώ, που ήταν ανιψιά της αυτοκράτειρας Ειρήνης.

Στα τέλη της πρώτης μεταχριστιανικής χιλιετίας, η Αθήνα εξακολουθούσε να αποτελεί ένα σημαντικό πνευματικό κέντρο, ακόμα και εάν δεν θύμιζε σε τίποτα την κλασική της αίγλη. Στην πόλη αυτή, έζησαν και σπούδασαν περιώνυμοι Βυζαντινοί λόγιοι, όπως ήταν ο ιατρός Στέφανος ο Αθηναίος, ο οποίος μαθήτευσε δίπλα στον περιώνυμο ιατρό Θεόφιλο Πρωτοσπαθάριο, μελετώντας έργα του Ιπποκράτη και του Γαλννού και συγγράφοντας μελέτες για τα είδη των πυρετών και τις κεφαλαλγίες. Επίσης, αθηναϊκής καταγωγής ήταν και ο Άγιος Γιοσλνός (α΄ μισό του 10ου αιώνα), ο οποίος ίδρυσε την επισκοπή του Αγκενό της Αλσατίας.

Στις αρχές του ίδιου αιώνα, περί το 910/911, ένα δεκατετράχρονο αγόρι ονόματι Λουκάς κατέφθασε στην Αθήνα, ακολουθώντας δύο μοναχούς, οι οποίοι είχαν προορισμό τους Άγιους Τόπους. Τότε, ο νεαρός αυτός εκάρη μοναχός στο μοναστήρι της Μεγάλης Παναγιάς (το σύγχρονο Μοναστηράκι), απ' όπου αρχικώς μετέβη σε ένα ασκητήριο στις πλαγιές του Υμηττού, στη θέση της μεταγενέστερης μονής Αστερίου. Επρόκειτο για τον κατοπινό όσιο Λουκά τον εξ Αιγίνης ή αλλιώς τον εν Στειρίω, ο οποίος μετά από αρκετές περιπλανήσεις εγκαταστάθηκε στη Βοιωτία. Το φτωχικό κελί του κατέστη πόλος έλξης για τους πιστούς, οι οποίοι συνέρρεαν για να τον συμβουλευτούν και να θεραπευτούν. Ο Λουκάς διατηρούσε στενές σχέσεις με τους Βυζαντινούς στρατηγούς Πόθο Αργυρό και Κρηνίτη Αροτρά, ο οποίος χρηματοδότησε την ανέγερση του ναού της Αγίας Βαρβάρας στον τόπο εγκατάβωσης του εν λόγω ασκητή. Μετά τον θάνατό του, οι μαθητές του ίδρυσαν την ομώνυμη με τον πνευματικό τους καθοδηγητή μονή, στην οποία όμως εγκαταστάθηκαν Λατίνοι κληρικοί την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα, η Αθήνα έφερε το προσωνύμιο «εστία των φώτων» και στις φιλοσοφικές σχολές της φοίτησαν πολλοί

γόνιοι ξένων βασιλικών οίκων και ανώτατοι αξιωματούχοι ευρωπαϊκών ηγεμονιών, όπως ο Άγγλος μάγιστρος και αρχιδιάκονος του Λέισεστερ Τζον Μπεϊσινγκτόουκ (μέσα του 13ου αιώνα), ο οποίος εισήγαγε τα ελληνικά αριθμητικά στοιχεία στην Αγγλία, μετέφρασε πρώτος σπάνια ελληνικά συγγράμματα στα λατινικά και συνέγραψε μία γραμματική των λατινικών. Επιπροσθέτως, ο Μπεϊσινγκτόουκ ανέφερε ότι όλες σχεδόν τις γνώσεις του για την Αθήνα και τον ελληνικό πολιτισμό τις έλαβε από μία νεαρή Αθηναία ονόματι Κωνσταντίνα, η οποία ήταν θυγατέρα του τοπικού αρχιεπισκόπου. Φυσικά, εάν η συγκεκριμένη αναφορά είναι ακριβής, επρόκειτο για τη θυγατέρα του τελευταίου πριν από τη Φραγκοκρατία ορθόδοξου αρχιεπισκόπου Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη.

Όμως, η Αθήνα υπήρξε και ο συνήθης τόπος εξορίας αρκετών επιφανών Βυζαντινών αξιωματούχων, λόγω του γεγονότος ότι τα τείχη της Ακρόπολης ήταν απόρθητα. Μεταξύ αυτών, πέραν των αδελφών του Λέοντα Δ', στην αθηναϊκή Ακρόπολη φυλακίστηκαν ο παρανόμως εκλεχθείς Μητροπολίτης Πατρών Θεόδωρος Σανταβαρίνος (9ος αιώνας), ο επί συνωμοσία κατηγορηθείς ανιψιός της αυτοκράτειρας Ζωής Βασίλειος Επεικτός (11ος αιώνας) κ.ά.

Η επιδρομή των Νορμανδών και η ασυδοσία των Βυζαντινών

Το 1147 η Αθήνα δέχθηκε την επιδρομή των στρατευμάτων του Νορμανδού βασιλέα της Σικελίας και της Νεαπόλεως Ρογήρου Β' (1093-1154). Ο αθηναϊκός στρατός πητήθηκε και οι εισβολείς διαγούμισαν την πόλη. Τότε, το σύνολο σχεδόν των γηγενών μεταξουργών αναγκάστηκε να μετοικήσει στη Σικελία, για να διδάξει την πολύτιμη τεχνική του στους Ιταλούς, με αποτέλεσμα να αφανιστεί ο σημαντικότερος οικονομικός πόρος της πόλης. Τριάντα πέντε χρόνια αργότερα, νέα δεινά περίμεναν τους Αθηναίους. Σαρακηνοί πειρατές λεηλάτησαν και πυρπόλησαν το άστυ, επιτείνοντας τον οικονομικό μαρασμό της πόλης, όπως καταφαίνεται και από την αδυναμία της να αποστείλει τον προκαθορισμένο χρυσό στέφανο στον νέο αυτοκράτορα Ισαάκιο Άγγελο (1185).

Πέραν τούτων, η ασύδοτη συμπεριφορά των Βυζαντινών διοικητών και η καταχρηστική δράση ορισμένων ανώτατων αξιωματούχων του

κράτους (ιδίως των Στρατηγών), οι οποίοι εισέρχονταν παρανόμως στην Αττική και πλιατσικολογούσαν οικίες και αποθήκες, επέφεραν νέα προσκόμματα στην καθημερινότητα των Αθηναίων. Μάλιστα, χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του αρχιεπισκόπου Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη (ή Ακομινάτου, 1138-1222), ο οποίος σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα ανέφερε ότι, εκτός από τις ληστρικές επιδρομές των πειρατών στα παράλια της Αττικοβοιωτίας, ο Στρατηγός του θέματος της Ελλάδος και ο αμιράλιος (δηλ. ναύαρχος) Μιχαήλ Στυρυνός μαζί με την τεράστια κουστωδιά τους άρπαζαν «το βιος των κατοίκων», συνεχίζοντας την έκθεσή του ως εξής: «επέρχεται πανστρατιά μετά των εαυτού και τους εγχωρίους κηφήνας συνεπιπώμενος [...] και την εφήμερον τροφήν εξ αρπαγής και κλοπής ποριζόμενος...». Ο Ισαάκιος ουδεμία απάντηση έδωσε στον Αθηναίο ιεράρχη με αποτέλεσμα ο τελευταίος να στείλει εκ νέου προσωπική επιστολή προς τον αυτοκράτορα, παρακάμπτοντας τον μόνιμο απεσταλμένο των Αθηνών (μυστικό) στην Κωνσταντινούπολη, διότι και αυτός ήταν διεφθαρμένος. Παρ' όλα αυτά, ο Χωνιάτης ποτέ δεν έλαβε κάποια απάντηση από τη Βασιλεύουσα, ενώ μέρα με τη μέρα η «ένδοξη πόλις του Περικλέους» παρήκμαζε και οι κάτοικοί της έτειναν προς τον αφανισμό.

Το ξεκίνημα του 13ου αιώνα βρήκε την Αθήνα υπό πολιορκία. Το 1203, ο στρατός του άρχοντα του Ναυπλίου και του Άργους Λέοντα Σγουρού εισέβαλε στην Αττική και έφθασε μέχρι κάτω από τα τείχη της Ακρόπολης. Ο Πελοποννήσιος πολέμαρχος δικαιολόγησε την πράξη του αυτή, προφασιζόμενος ότι καταδίωκε έναν Αθηναίο, ο οποίος είχε προβεί σε αξιόποινες πράξεις στην περιφέρεια της δικαιοδοσίας του και πως αυτός είχε βρει άσυλο στην Ακρόπολη. Στην πραγματικότητα, όμως, ο Σγουρός είχε επαναστατήσει εναντίον του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ' Άγγελου, έχοντας ανακηρύξει αυτόνομο το «Βασίλειό» του, το οποίο εκτεινόταν από το Ναύπλιο μέχρι τις Θερμοπύλες. Οι επιτιθέμενοι απέτυχαν να αλώσουν την Ακρόπολη, η οποία βρισκόταν υπό τη διοίκηση του Χωνιάτη αλλά λεπλάτισαν την πόλη και απέκλεισαν το λιμάνι του Πειραιά, διακόπτοντας τις θαλάσσιες οδούς από την Αττικοβοιωτία προς την Κωνσταντινούπολη.

Οι Σταυροφόροι στη Ρωμανία

Τη 13η Απριλίου 1204, η Κωνσταντινούπολη αλώθηκε από τους Σταυροφόρους. Τριάντα τρεις ημέρες αργότερα, ένα εκλεκτορικό σώμα, το οποίο αποτελείτο από εκπροσώπους των νικητριών δυνάμεων (12 Ενετούς και 12 Φράγκους), εξέλεξε αυτοκράτορα της Ρωμανίας (δηλαδή της καταλυθείσας Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) τον κόμη Βαλδουίνο της Φλάνδρας (1171-1205). Ακολούθως, τα εδάφη της Βασιλεύουσας και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας διανεμήθηκαν μεταξύ των νικητών, σύμφωνα με το έγγραφο της συνθήκης των Λατίνων της Δ' Σταυροφορίας (*Partitio Romaniae*, 12 Απριλίου – 9 Μαΐου 1204). Έτσι, ο Βαλδουίνος κράτησε τα 5/8 της Κωνσταντινούπολης, την ανατολική Θράκη, τις μικρασιατικές περιοχές της Βιθυνίας και της Μυσίας, καθώς και τα νησιά Κω, Λέσβο, Σαμοθράκη και Χίο. Παρομοίως, οι Ενετοί, οι οποίοι γνώριζαν καλύτερα απ' όλους τους εταίρους τους τη γεωγραφία της περιοχής, επέλεξαν τους πλέον απαραίτητους εμπορικούς κόμβους για τη διευκόλυνση των δραστηριοτήτων τους. Αυτοί, λοιπόν, έλαβαν τα 3/8 των εδαφών της Κωνσταντινούπολης (συμπεριλαμβανομένης και της Αγίας Σοφίας), όλα τα παράλια της νοτιοδυτικής βαλκανικής χερσονήσου από το Δυρράχιο μέχρι την Κορώνη, καθώς και την Αδριανούπολη, την Εύβοια, τη χερσόνησο της Καλλίπολης, τις Κυκλάδες και μία στενή λωρίδα γης κατά μήκος του Έβρου. Τέλος, ο Λομβαρδός μαρκήσιος Βονιφάτιος του Μομφερρά (ή Μομφερρατικός, 1154-1207) στέφθηκε βασιλέας της Θεσσαλονίκης και ήταν υποτελής του Βαλδουίνου. Ο Βονιφάτιος θα λάμβανε τα εδάφη από τον Έβρο μέχρι την Κόρινθο, καθώς και την Κρήτη, την οποία όμως σχεδόν αμέσως πούλησε στους Ενετούς.

Στην πραγματικότητα, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε διανεμηθεί μεταξύ των Λατίνων ηγεμόνων μόνον επί χάρτου, αφού από όλες τις προαναφερθείσες περιοχές ελάχιστες είχαν κατακτηθεί από τους Σταυροφόρους. Οι τελευταίοι, λοιπόν, έπρεπε να θέσουν τη Ρωμανία υπό τον έλεγχό τους και στην πράξη. Γι' αυτόν τον λόγο, στα τέλη του 1204, ο Βονιφάτιος επικεφαλής των στρατευμάτων του, τα οποία αποτελούνταν από Γάλλους, Έλληνες και Λομβαρδούς στρατιώτες, ξεκίνησε από τη

Θεσσαλονίκη για να κυριεύσει τα εδάφη τα οποία του αναλογούσαν. Αρχικώς, κατέλαβε τις πόλεις της Μακεδονίας και μέσω Λαρίσης, έφθασε μέχρι τις Θερμοπύλες, τις οποίες φύλασσε ο στρατός του Σγουρού. Εν τω μεταξύ, ο τελευταίος είχε συνάψει συμμαχία με τον έκπτωτο Βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ Άγγελο, έχοντας νυμφευθεί την κόρη του, την πριγκίπισσα Ευδοκία. Τότε, η ολιγάριθμη φρουρά του Σγουρού στις Θερμοπύλες τράπηκε σε άτακτη φυγή άμα τη εμφανίσει του στρατού του Βονιφάτιου, ενώ ο Βυζαντινός επαναστάτης επέστρεψε στην Κόρινθο για να αναδιοργανώσει τον στρατό του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Φράγκοι εισήλθαν ανενόχλητοι στη Στερεά ως «απελευθερωτές από την τυραννία του Σγουρού», κυριεύοντας (με χρονολογική σειρά) τη Φθιώτιδα, τη Φωκίδα και τη Βοιωτία. Ο επόμενος στόχος του Βονιφάτιου ήταν η Αθήνα, όπου γνώριζε για την ύπαρξη ενός απόρθητου Κάστρου.

Ο Χωνιάτης, ο οποίος πριν από ένα έτος είχε αντιμετώπισει επιτυχώς την πολιορκία του Σγουρού, εγκατέλειψε το ποίμνιό του, αντιλαμβανόμενος το μάταιο του αγώνα. Μετέβη στη Θήβα και από εκεί στην Αυλίδα, όπου αποφάσισε να έλθει σε διαπραγματεύσεις με τον έξαρχο του Πάπα καρδινάλιο Βενέδικτο. Οι συνομιλίες των δύο ανδρών ναυάγησαν και ο Χωνιάτης αναγκάστηκε σε αυτοεξορία. Έτσι, μετέβη σε ορισμένες παρά τον Εύριπο πόλεις, όπου διαβιούσαν στενοί του φίλοι, και το 1206 αποσύρθηκε στη μονή Προδρόμου Κέας. Το επόμενο έτος, όμως, το νησί καταλήφθηκε από τους Ενετούς, και ο Αθηναίος ιεράρχης τέθηκε υπό τη διακριτική παρακολούθηση Λατίνων ευγενών μην τυχόν και έλθει σε μυστικές συνεννοήσεις με τον δεσπότη της Ηπείρου και οργανώσει επαναστατικό κίνημα. Στην Κέα, ο Χωνιάτης καταγίνηκε με τη μελέτη και την αντιγραφή αρχαιοελληνικών συγγραμμάτων, διατηρώντας συχνή επαφή με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα της Νίκαιας και διάφορους ορθόδοξους επισκόπους. Μέσω αυτών των επιστολών, σπύλιε τη βαρβαρότητα των ξένων κατακτητών και καταριόταν τον Σγουρό, επειδή θανάτωσε τον ανιψιό του, αποκαλώντας τον Ακροκόρινθο «Ακρόπολη του Άδου».

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, ο Χωνιάτης επέστρεψε κρυφά στην Αττική με τη βοήθεια του παλιννοστούντος Αθηναίου μεγαλογοιοκτήμονα Δημήτριου Μακρεμβολίτη, αλλά η διαμονή του εκεί ήταν βραχεία.

Μολαταύτα, αυτός διαπίστωσε ότι η καθημερινή ζωή των απλών κατοίκων ίσως να ήταν καλύτερη από αυτή του πρόσφατου παρελθόντος, αφού η Αττική είχε γλιτώσει από τις βιαιοπραγίες των Βυζαντινών Στρατηγών. Τελικώς, το 1222, ο Χωνιάτης απεβίωσε στην Κέα και τάφηκε πιθανόν στην Αθήνα. Ο σπουδαίος αυτός Αθηναίος λόγιος του Μεσαίωνα είχε συγκεντρώσει μία σημαντικού μεγέθους και περιεχομένου βιβλιοθήκη, έχοντας αγοράσει και αντιγράψει πλήθος βιβλίων από τις βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης, ενώ συνάμα είχε διασώσει αρκετά παλαιότερα βιβλία από τη συλλογή των κωδίκων του Παρθενώνα, που φυλάσσονταν σε δύο θήκες παρά του Αγίου Βήματος (όπως έργα των Αριστοτέλη, Γαλνού, Ευκλείδη, Θουκυδίδη, Όμηρου κ.ά.).

Πολεοδομικά και οικοδομικά έργα στην Αθήνα

Σταδιακά, ο χρηστικός χαρακτήρας της Ακρόπολης αλλοιώθηκε με την κατασκευή νέων οχυρωματικών έργων, που προστάτευαν το άστυ και συγχρόνως προσέφεραν ακόμα μεγαλύτερη ασφάλεια στο Κάστρο. Μετά την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.), ανεγέρθηκε η Πύλη Μπουλέ (Beulé), στα δυτικά των Προπυλαίων, όπου σήμερα βρίσκεται η κεντρική είσοδος για την ανάβαση στον Ιερό Βράχο. Η Πύλη αυτή πήρε το όνομά της από τον Γάλλο αρχαιολόγο που πραγματοποίησε ανασκαφές στον χώρο το 1852. Επρόκειτο για ένα ενισχυμένο οχυρωματικό έργο, το οποίο πλαισιωνόταν από δύο ορθογώνιους πύργους, στα ανατολικά και τα δυτικά αντιστοίχως. Η Πύλη Μπουλέ κατασκευάστηκε κυρίως από τα αρχιτεκτονικά μέλη του χορηγικού μνημείου του Νικία (έργο του 4ου αιώνα π.Χ.), το οποίο βρισκόταν στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, μεταξύ του Θεάτρου του Διονύσου και της Στοάς του Ευμένους. Μάλιστα, μέχρι και σήμερα στο επιστύλιο της πύλης διακρίνεται η εντοιχισμένη αναθηματική επιγραφή, η οποία αναφέρεται στη χορηγική νίκη του Νικία Νικοδήμου. Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της οχυρωματικής ενίσχυσης της Ακρόπολης, κατασκευάστηκε μία ακόμα πύλη, κάτω από τον πύργο της Αθηνάς Νίκης. Όσον αφορά τον τειχισμό της κάτω πόλης, παρέμενε το υστερορωμαϊκό τείχος, το οποίο ξεκινούσε από το ανατολικό όριο της οδού Παναθηναίων, περνούσε από τη

Στοά του Αττάλου, ενσωματώνοντας τον πίσω τοίχο του μνημείου, και συνέχιζε προς τα βορειοανατολικά. Στις αρχές του 4ου αιώνα, ανεγέρθηκε το βαλεριάνειο τείχος, το οποίο περιέκλειε τη δυτική κλιτύ και ένα τμήμα της νότιας πλαγιάς της Ακρόπολης. Αυτό ξεκινούσε από την Πύλη Μπουλέ, συνέχιζε στη σκηνή του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού και τη Στοά του Ευμένους, καταλήγοντας στον δυτικό αναλημματικό τοίχο του Θεάτρου του Διονύσου. Τα τείχη αυτά ενισχύθηκαν και επεκτάθηκαν έτι περαιτέρω επί της βασιλείας του Ιουστινιανού.

Κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων έως την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης, η πολεοδομική φυσιογνωμία των Αθηνών κράτησε εν γένει τα βασικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα από την αρχαιότητα, ιδίως όσον αφορά το κεντρικό οδικό της δίκτυο περίξ του Ιερού Βράχου. Έως τον 12ο αιώνα, οι μεγαλύτερες αθηναϊκές συνοικίες είχαν αναπτυχθεί στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς, τον Αγοραίο Κολωνό στις νότιες κλιτύες της Ακρόπολης και βορείως του Ολυμπίου. Η εισβολή των Σαρακηνών πειρατών το 1182 επέφερε τεράστιες καταστροφές, με αποτέλεσμα να συρρικνωθεί ακόμα περισσότερο ο πολεοδομικός ιστός της πόλης. Εντούτοις, οι Αθηναίοι άρχισαν σχεδόν αμέσως τις εργασίες για την αποκατάσταση και την ενίσχυση των τειχών, που διήρκεσαν μέχρι τις παραμονές της επίθεσης του Σγουρού (1203). Η Ακρόπολη, λοιπόν, η οποία στα μυκναϊκά χρόνια φιλοξενούσε το μέγαρο του άρχοντα της πόλης και την κλασική περίοδο είχε μετατραπεί σε ένα λαμπρό τέμενος, εξελίχθηκε σε ένα απόρθητο μεσαιωνικό κάστρο.

Στη βυζαντινή εποχή, η οικιστική αρχιτεκτονική ήταν απλή και εξυπηρετούσε επαρκώς τις καθημερινές ανάγκες των Αθηναίων. Άλλωστε, ακόμα και από την αρχαιότητα, οι Αθηναίοι ποτέ δεν έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην κατασκευή μεγαλοπρεπών ιδιωτικών κτιρίων. Κατά κανόνα, οι οικίες ήταν ισόγεια κτίσματα με δύο ή τρία δωμάτια και κεραμοσκεπαστες στέγες. Σε ένα από τα δωμάτια, υπήρχε η εστία για την παρασκευή του φαγητού, ενώ στο δάπεδο του ίδιου δωματίου προεξείχε η απόληξη μίας πιθόσχημης υπόγειας δεξαμενής, όπου αποθηκεύονταν υγρά προϊόντα (κυρίως κρασί και λάδι). Σχετικώς με την τοικοποιία των οικιών, συνήθως τα κατώτερα στρώματα αποτελούνταν από επάλληλες σειρές λίθων για τη δημιουργία ενός υποτυπώδους ισοδο-

μικού συστήματος, ενώ οπτόπλινθοι συμπλήρωναν το ανώτερο τμήμα των τοίχων.

Χαμένοι βυζαντινοί οικισμοί

Στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, αφού επικωματώθηκε το κοίλον του Θεάτρου του Διονύσου, δημιουργήθηκε ένας μεγάλος βυζαντινός οικισμός, για την ανοικοδόμηση του οποίου χρησιμοποιήθηκαν κυρίως τα αρχιτεκτονικά μέλη από τις πέριξ αρχαιότητες, ενώ η υδροδότησή του επιτεύχθηκε από την παρακείμενη πηγή του Ασκληπείου. Μία ακόμα μεγάλη βυζαντινή συνοικία με τη μακροβιότερη διάρκεια εγκατοίκησης είχε αναπτυχθεί στην περιοχή του Αγοραίου Κολωνού και εκτεινόταν από το δυτικό όριο της Αρχαίας Αγοράς μέχρι και τις πλαγιές του παρακείμενου υψώματος, όπου στην κορυφή του υπήρχε ο ναός του Αγίου Γεωργίου (το Ηφαιστείο ή αλλιώς Θησείο). Εκεί, ανακαλύφθηκε ένα σημαντικό οικοδόμημα του 12ου αιώνα, το οποίο πιθανότατα εγκαταλείφθηκε τον 14ο αιώνα. Αποτελείτο από τριάντα δωμάτια και η χρήση του δεν έχει τεκμηριωθεί. Πιθανολογείται ότι επρόκειτο για μία αρχοντική κατοικία ή ένα ενδιαίτημα των μοναχών του γειτονικού ναού του Αγίου Γεωργίου. Στη νεότερη εποχή, όμως, αυτό χωρίστηκε στη μέση λόγω της διάνοιξης της σιδηροδρομικής γραμμής του Ηλεκτρικού Σιδηροδρόμου Αθηνών-Πειραιώς. Λίγο βορειότερα, υπήρχαν μεγάλες ιδιωτικές κατοικίες και μία βιοτεχνική συνοικία, με κέντρο ένα εργαστήριο υφαντουργίας. Αυτή η αθηναϊκή γειτονιά καταστράφηκε τον 12ο αιώνα, μάλλον από τη νορμανδική επιδρομή του 1147. Ωστόσο, στις αρχές του επόμενου αιώνα ανοικοδομήθηκε εκ νέου, οπότε και ερειπώθηκε οριστικά κατά την επιδρομή του Σγουρού.

Αθηναϊκή ναοδομία

Ένα στοιχείο που φανερώνει την πληθυσμιακή και την οικονομική ανάπτυξη της μεσαιωνικής Αθήνας είναι το πλήθος των εκκλησιών, οι οποίες ξεπερνούσαν τις σαράντα στον αριθμό, έως τον 12ο αιώνα. Ο πιο χαρακτηριστικός ναός εκείνης της ιστορικής περιόδου είναι οι

Άγιοι Απόστολοι Σολάκη, ο οποίος βρίσκεται στα ανατολικά όρια της Αρχαίας Αγοράς (στο τέρμα της σύγχρονης οδού Πολυγνώτου). Χρονολογείται στον 11ο αιώνα και πρόκειται για έναν εγγεγραμμένο σταυροειδή ναό με τρούλο με ημικυκλικές κόγχες στις απολήξεις των κεραιών του σταυρού, όπου στις εγκάρσιες αυτές κόγχες φιλοξενείτο ο χορός. Η παραπάνω αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα, του λεγόμενου «αγιορείτικου» τύπου, δεν συναντάται σε κανέναν άλλον σωζόμενο αθηναϊκό ναό, καθιστώντας τον μοναδικό στην πόλη. Επίσης, η πρόψη Παναγία Γοργοεπίκοος και νυν Άγιος Ελευθέριος ή αλλιώς Μικρά Μητρόπολις είναι ένας ακόμα μικρός ναός της Αθήνας, στον οποίο κυριαρχούν η αρμονία και η συμμετρία. Χρονολογείται στον 12ο αιώνα και στην εξωτερική του τοιχοποιία έχουν ενσωματωθεί πολλά αρχαιοελληνικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά ανάγλυφα. Ακολουθώντας, ένας από τους πιο γραφικούς και «δημοφιλείς» ναούς του ιστορικού κέντρου της Αθήνας είναι η τρίκλιτη βασιλική της Παντάνασσας (ή αλλιώς Μοναστηράκι, 10ος αιώνας), που κατέστη το καθολικό γυναικείας μονής, του «Μεγάλου Μοναστηριού της Υπεραγίας Θεοτόκου». Μάλιστα, σύμφωνα με τον Έφορο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Γεώργιο Σωτηρίου (1880-1965), ο ναός της Παντάνασσας είναι ακόμα παλαιότερος, αναγόμενος στον 7ο-8ο αιώνα. Παρομοίως, στη σημερινή οδό Φιλελλήνων, υπήρχε το καθολικό ενός μεσοβυζαντινού μοναστηριού, το οποίο ήταν γνωστό ως Σωτεΐρα του Λυκοδήμου και χρονολογείται στον 11ο αιώνα. Ήταν κτισμένο πάνω στα ερείπια ενός συγκροτήματος ρωμαϊκών λουτρών, όπου το υπόκαυστο οδηγούσε στο κατοπινό παρεκκλήσιο του Αγίου Σεβαστιανού. Σήμερα, ο ναός αυτός ανήκει στην Εκκλησία της ρωσικής παροικίας των Αθηνών και είναι αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα. Τέλος, στην ίδια χρονική περίοδο χρονολογείται και η Μεταμόρφωση του Σωτήρος (ή αλλιώς Σωτεΐρα του Κοττάκη), η οποία βρίσκεται επί της οδού Κυδαθηναίων.

Στην Αθήνα, εκτός των νεόδμητων εκκλησιών, πολλοί αρχαίοι τόποι λατρείας μετατράπηκαν σε χριστιανικούς ναούς (κυρίως από τον 6ο αιώνα και έπειτα). Ο Παρθενώνας αφιερώθηκε στην Αγία του Θεού Σοφία και αργότερα στην Παρθένο Μαρία (5ος αιώνας), ενώ στη θέση του αρχαίου ναού της Πολιάδος Αθηνάς (μεταξύ του Παρθενώνα και

του Ερέχθειου) ανεγέρθηκε η Αγία Τριάδα. Επίσης, από τα ερείπια του Ασκληπιείου ανοικοδομήθηκε η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων (6ος αιώνας) και ο αρχαίος ναΐσκος της Αγροτέρας Αρτέμιδος (πλησίον της σύγχρονης περιοχής του Μεις) μετονομάστηκε σε Παναγία της Πέτρας. Παρόμοια τύχη είχε και η νότια πτέρυγα των Προπυλαίων της Ακρόπολης, η οποία διαμορφώθηκε καταλλήλως για τη λατρεία των Φρουρών Αρχαγγέλων (10ος αιώνας), ενώ το σπήλαιο του Πανός (στη βορειοδυτική πλαγιά του Ιερού Βράχου) αφιερώθηκε στη μνήμη του Αγίου Αθανασίου. Επίσης, στο σπήλαιο-χορηγικό μνημείο του Θρασύλλου λατρεύτηκε η Παναγία η Σπηλιώτισσα και στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού ανεγέρθηκε η βασιλική του Αγίου Ανδρέα. Τέλος, το Ωρολόγιο του Κυρρήστου (Αέρηδες) μετατράπηκε σε Βαπτιστήριο, και στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, κατασκευάστηκε η τετράκοχη εκκλησία της Μεγάλης Παναγιάς, η οποία πιθανότατα ήταν ο καθεδρικός ναός των Αθηνών, ενώ στη βραχώδη βάση του Άρειου Πάγου ενσωματώθηκε ένας μικρός πρωτοχριστιανικός ναός αφιερωμένος στον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις μετατροπής των αρχαίων ιερών σε χριστιανικούς εκκλησιαστικούς οίκους παρατηρείται η τάση διατήρησης του παραδοσιακού λατρευτικού χαρακτήρα του χώρου με την αλλαγή της ειδωλολατρικής αφιέρωσης σε αντίστοιχη χριστιανική (π.χ. ο ναός της Παρθένου Αθηνάς σε αυτόν της Παρθένου Μαρίας, το Ασκληπιείο με προστάτη τον ομώνυμο θεό της υγείας σε ναό των χριστιανών προστατών της υγείας Αγίων Αναργύρων, ο ναΐσκος των χθονίων θεοτήτων Δήμητρας και Κόρης πλαισιώθηκε με ένα από τα πρώτα χριστιανικά κοιμητήρια της Αθήνας κ.ο.κ.). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η νέα θρησκεία δεν αλλοίωσε άρδην την τύποις λαϊκή παράδοση, αλλά ευέλκτα την εγκόλπωσε, ώστε να βρει μεγαλύτερο έρεισμα στις λαϊκές μάζες.

Ξένοι και αἰθόθρησκοι εξυμνούν την Αθήνα

Στα μέσα του 12ου αιώνα, η Αθήνα ήταν μία «πολυάνθρωπη πόλη, η οποία περιβαλλόταν από κήπους και καλλιεργημένα κτήματα», όπως αναφέρει ο Άραβας γεωγράφος Εδρυσί (1099-1166), ενώ ο Πατριάρχης

χης Κωνσταντινουπόλεως Λουκάς Χρυσοβέργης (περίοδος ποιμαντορίας 1156-1169) τη χαρακτηρίζει ως «πανευδαιμών χώρα». Οι μαρτυρίες για τον σεβασμό τον οποίο έτρεφαν οι ξένοι λόγιοι (ακόμα και οι αλλόπιστοι) προς την ιστορία των Αθηνών χρονολογούνται στο β' μισό του 10ου αιώνα, όταν ο Άραβας γεωγράφος αλ-Ισταχρή ανέφερε ότι «η Ρώμη και αι Αθήναι ήταν τα κέντρα των Ρωμαίων» και πως ιδίως η τελευταία ήταν «η έδρα της σοφίας των Ιώνων, ήτοι των αρχαίων Ελλήνων, όπου είχαν διασώσει τις επιστήμες και τη γνώση τους». Παρόμοιες αναφορές απαντώνται και στα έργα του Άραβα ιστορικού ιμπν-Χαουκάλ και του ομοεθνή του γεωγράφου Αμπουλφέδα (10ος αιώνας), οι οποίοι αποκαλούσαν την Αθήνα «Ιτοχανιγιάχ» (Itschanijah), δηλαδή «η πόλη των Ελλήνων σοφών». Χάριν αυτών, η φήμη της Αθήνας μεταδόθηκε στους λόγιους Οθωμανούς χρονογράφους, όπως τον Σεαδεδδίν (β' μισό του 14ου αιώνα) και τον Χατζη-Κάλφα (α' μισό του 17ου αιώνα).

Στα τέλη του 12ου αιώνα, η Αθήνα κατέστη βορά των Σαρακνών επιδρομών. Τότε, σύμφωνα με τις περιγραφές του Χωνιάτη, το θέαμα της πόλης ήταν απογοητευτικό. Το σύνολο των τειχών είχε ερειπωθεί, ενώ ένα μεγάλο τμήμα τους είχε γκρεμιστεί και συνοικίες ολόκληρες είχαν ανασκαφθεί φθάνοντας ίσα με το έδαφος. Οι Αθηναίοι ήταν σε απόγνωση και ο θάνατος караδοκούσε, λόγω του λοιμού και της πείνας, ενώ η χαριστική βολή δόθηκε με την εισβολή του Σγουρού. Εντούτοις, ο Χωνιάτης παρέμενε εκστασιασμένος από το φυσικό κάλλος του λεκανοπεδίου της Αττικής, όπου οι ελαιώνες, οι αμπελώνες και οι καλλιέργειες σιταριού κάλυπταν το σύνολο της πεδιάδας, καθώς οι πευκόφυτες εκτάσεις συμπλήρωναν το τοπίο, φθάνοντας μέχρι τους πρόποδες των γειτονικών βουνών. Από εκεί ξεκινούσαν οι μικροί χείμαρροι, που στη συνέχεια ενώνονταν σε ποτάμια, περνώντας μέσα από τα αγέρωχα αλλά ερειπωμένα αρχαία μνημεία.

Μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου, που προέκυψε ύστερα από πολυετή έρευνα σε βιβλιοθήκες και αρχεία της Ελλάδας και του εξωτερικού, ξεδιπλώνεται σταδιακά μια άγνωστη ιστορική περίοδος για την ελληνική πρωτεύουσα. Πρόκειται για τους σχεδόν τρεις αιώνες που μεσολάβησαν μεταξύ της βυζαντινής και της οθωμανικής κυριαρχίας στην Αθήνα, όπου ιππότες της Δύσης με τις χρυσοποικίλτες πανοπλίες τους ηγεμόνευσαν επί του λίκνου της Δημοκρατίας. Δολοπλοκίες και ερωτικά πάθη, αθέτηση όρκων και παρασκηνιακές συνωμοσίες, καθώς και όνειρα που μετατράπηκαν σε εφιάλτες συνθέτουν μια ιστορία 300 ετών.

Πριγκίπισσες που φυλακίστηκαν, βασιλείς που επιδίωξαν να γίνουν αυτοκράτορες, τυχοδιώκτες που έκαναν το παν για την εξουσία και συγγενείς που αλληλοεξοντώθηκαν απαρτίζουν το σκηνικό μιας μεσαιωνικής Αθήνας, που εξακολουθούσε να γοπεύει τους κυρίαρχούς της. Τα περισσότερα μνημεία πάνω στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης και γύρω από αυτόν έστεκαν για χίλια σχεδόν χρόνια ακέραια στη θέση τους. Αυτά σε συνδυασμό με το φυσικό κάλλος της αττικής γης μάγεψαν τους νεοφερμένους Βουργουνδούς, Καταλανούς, Ναβαρραίους, Αραγώνιους και Φλωρεντινούς, οι οποίοι με τις αφηγήσεις τους διέδωσαν τη φήμη της πόλης στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Έτσι, η Πόλη της Παλλάδος εξυμνήθηκε από Ισλανδούς λογοτέχνες και Άραβες επιστήμονες, καθώς και από Ίβηρες βασιλείς μέχρι και Καυκάσιους ηγεμόνες. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο που έως σήμερα οι Ισπανοί μονάρχες φέρουν τιμητικά τον τίτλο του «Δούκα των Αθηνών».

Όλα τούτα δεν αποτελούν ένα λογοτεχνικό αποκύημα της φαντασίας αλλά πρόκειται για την Ιστορία των Αθηνών μεταξύ του 13ου και του 15ου αιώνα.

ISBN:978-618-03-2163-0

9 786180 321630

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82163